

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Шинтлел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 89
(18051)

2011 чылдың
август 9,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

"ВАЗ-21074" — СЛЕСАРЬ-САНТЕХНИК Арандол Салгын-оолда

Август 6-да Тываның слесарь-сантехниктерининг азынга "Афоня" деп конкурс болуп эрткен. Аңаа анын-Хемчик, Улуг-Хем, Чеди-Хөл кожууннар-да болгаш Ак-Довурак, Кызыл хоорайларның аңаа организацияларының 39 ажилдакчылары киришкен.

Республиканың Чазаның Шолбан Валерьевич Кара-Хөл, оон киржикчиле-айыр чедирип, чаагай че-инерни күзеп: "Конкурстуң чедир хөйге билдинмес

Тывага чуртталга-комму-на-агының тергин ажил-арындан тургустунган тус-кутү хевирлээринин дуга-клерге медеглеп турарым

кче ажилынга бердинген, кулгалыг, амгы үениң ком-муна-агының негелделе-тиртыр, чаа материалдар, аялар-биле ажилдаарынга

арын байдалдар тургусту-рге, бодун шын алдынып пециалистер кирер ужур-ны бедиң шалың болгаш

пинге херек дериг-херек-хандылары чугаажок. Оон тин мурнувуста салдыган

ларның бирээзи — күш-чон аразынга суртаалдап, мергежилдериниң үнезин

и. Амгы үеде коммунал-ий адырында слесарь-сан-техниктерге чугула негет-тар. Ол бодунуң ажилын

нден эки билер болза, ак-ти ажилдап, өг-бүлезин аргалыг болур. Айтырыг-рге-чагыргадан долзуу-

аарышпас дээрзин билер-териниң боттарыңарның сай, бурунгаар чүткүлдүг,

р, сайгарлыкчы чорууңар ду аңаа ойнаары чигзиниг

аактың талазындан бол-кемчелерни аңаа, силерниң рны деткир бис. Чаңчыл

ртип турар конкурстуң бо лаңналы автомашина шупту билер, а дараа-лдарда мергежилдинге

тергидээрнерге квартираны азы оран-сава тудар чер девискээрин шаңнал кылдыр чоп берип болбас деп. Ынчангаш чугаамны доозуп тура, бо конкурстуң киржикчиле-ринге тиелелгени, конкурс комис-сиязының кежигүннеринге шынчы, чөптүг ажилдаарын күзедим" — деп, ол чугаалаан.

Конкурска белеткел ажилдары чоруп турар арада Ак-Довурак хоорайның "Коммунальщик" КХН-ниң сантехники Хеймер-оол Байыр-ович Иргит-биле кыска чугааны кылдым: "Конкурс дугайында

Конкурска белеткел

билип алгаш, аңаа улуг сонуургал-биле киржир дээш чедип келгени-вис бо. Маргылдаа дүшкүрлүг эртери чугаажок, удурланыкчылар шыырак белеткенген-дир. Ынчалза-даа бис база сула сал-дынмай, тергин атка чедер дээш кызар бис.

Черле ынчаш бистиң чымыштыг ажилымысче Чазактың талазындан улуг кичээнге салып турары аажок өөрүнчүг-дүр. Эки ажилдыг

кижилерге чурттаар оран-сава бээр дээрге, кым-даа кызып ажилдаар алаар" — деп чугаазын доосту.

Конкурс ийи үе-чадага эрткен. Бирги кезээнде киржикчилер теоретиктиг айтырыгларга харыылаан, а ийиги чадага бүдүрүлгө бодал-галарын херек кырынга күүсеткен. Бирги кезээнде тест айтырыгларын 30 кижиге эки харыылааш, конкур-туң ийи дугаар үе-чадазының даал-

галарын кылыр эргелиг болганнар. Аңаа кухняның изиг, соок суг дам-чыыр смесителерин солуур, унитаз чыыр дээш, оон-даа өске онаал-галарны киржикчилер кылыр ужур-луг.

Демиселдин түннелинде дөрт тергин слесарьлар илереп келген. Олар кымнарыл дээрге, Арандол Салгын-оол, Евгений Редких, Антон Бадырғы, Чүгүр-оол Чамбал-дыр. Оларның демдектери дең чыгыы болганындан немелде онаалга кылдыртыр дугайында шиитпирни конкурстуң комиссиязы хүлээп алган. 15 мм пластик хоорзадан изиг, соок суг хуваар шүүрнү белеткел кылгаш, суг счетчигин салырын киржикчилерден дилээн. Изиг маргылдааның түннелинде Арандол Салгын-оол кымны-даа мурнай ажилын дүрген болгаш шынарлыг кылып доозупкан, а Евгений Редких база шалыкын болган-даа бол, ажилында бичии четпестерни эрттирпкен. Антон Бадырғы далашпаза-даа, ажилын чурум езугаар бүдүрген. Чүгүр-оол Чамбалга ажилды шынарлыг кылырынга сүрээдеп девидээни шаптык болган.

Ак-Довурак хоорайның "Төп чуртталга-коммунал ажил-агы" КХН-ниң аныяк слесарь-сантехники Арандол Салгын-оол арыг тиелел-гени чедип, ВАЗ-21074 автомаши-наның ээзи болган. Ийиги черни база 50 муң рубль шаңналды Ак-Дову-рактан Антон Бадырғы алган, а үшкү черге болгаш 30 муң рубль шаңналга республиканың тубер-кулезка удур диспансерининг сантехники Евгений Редких төлөп-тиг болган. Дөрттен он чеди дугаар черлерни ээлээн киржикчилерге мергежилдинге ажыглаар аар өр-тектиг дериг-херекселдерни бе-лекке тудускан.

Азияна Хомушку.
Виктория ЛАЧУГИНАНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Уругларның чайгы
дыштанылгазы

"ЧАЙЛАГ" лагеринде

Ажил-агыыйыс аайы-биле Бай-Тайга кожуун-нуң Кара-Хөл сумузу-нуң "Чайлаг" аттыг уруглар-ның дыштаныр лагеринге чеде бердивис.

Бисти лагериниң удуртукчузу Андриян Дүмен-оолович Иргит эптиг-ээлдек уткуп, хүлээп алды. Ниитизи-биле лагерьде 25 уруг-лар чайгы дыштанылгазын эрт-тирп турар. Кара-Хөл школа-зының директору, Россия Феде-рациязының ниити өөредилге-зиниң хүндүлүг ажилдакчызы Андриян Дүмен-оолович бот-тывынгыр, чогаадыкчы ажилы-биле Кара-Хөлдүң арыг агаар-лыг тайгазынга, хөлдүң чоогунга майгынар, өглер хевирлиг кылдыр лагерьни тургускан. Ук лагерьниң кижизидикчи баш-кызы Салбакай Чаш-ооловна Иргит уругларга янзы-бүрү оюннарны, мөөрейлерни эртти-рип турар. "Лагерьниң чараш даңгыназы" деп мөөрейге Кы-зылдың №3 школазының 2-ги клазының өөреникчизи Айыраң Ооржак шылгарап үнген. А Тээли ортумак школазының 7-ги клазының өөреникчизи Чингис Күжүгет янзы-бүрү мөөрейлерге шаңналдыг черлерни доктаамал ээлеп турар.

Лагерьниң ниити санитарлыг байдалы арыг-силиг, аш-чем шыгжаар складтарлыг, свет шугумун ажилдадыр движок база ажилдап турар. Уруглар-ның дыштанып удуур чери таа-рымчалыг. Республиканың ко-жууннарынга мындыг хевирлиг лагерьлерни ажыдары күзенчиг. Ол ышкаш Кара-Хөл суму ча-гыргазы лагерьге чедер оруктун, ылаңгыя көвүрүглериниң байда-лынче кичээнге салып, Чазак деңнелинге чогуур хемчеглерни алыр болза эки.

Лагерьде уругларның ка-дыын хайгаарап турар тускай эмчи бар. А Байыр-оол Ооржак айыыл-халап болдурбазы-биле уругларның чурумунче кичээ-гейни салып, хайгаарап турар. Кедизи барып, Кара-Хөлдүң чоогунга дыштанылга төвү кы-лыры планда көрдүнүп турар.

Дарый-оол КУУЛАР.

ТР-ниң федералдыг албан чериниң ветеринар болгаш фитосанитар эргелелиниң килдис даргазының оралак-чызы.

ТР-ниң Чазаның Даргазы сантехниктер-биле кады.

«ЭЭРБЕКТИҢ ЭЭЛЕРИ» ЭЭ КӨРҮНГЕН

Ээрбек суурнуң чоогунда «Хааннар шынаазы-2011» деп студентилерниң археологтуг экспедициязының лагери июль 10-дан эгелеп ажилын эгелээнин билир бис. Бо үениң дургузунда барык 30 хире базырыктарның шинчилел ажилдары дооступ турар. Оларның иштинде дыка хөй солун чүүлдер тывылган.

кижилерниң эдилелдери бооп турар. Оларның аразында бурунгу түрктөргө, кыргызтарның (1500-600 чылдар бурунгаар) тураскаалдары база бар.

А эрткен дыштаныр хүннерде ук лагерьге онзагай байырлал болуп эрткен. Август 15-те Археологтар хүнүнге тураскаалдык база Санкт-Петербург хоорайдан келген студентилерниң чанар ойу чедип

линде кандыг ужу-уткалыгыл дээн чижектиг тускай билиглерни аныктарга чедирери. Өске хоорайның студентилери Тываның төөгүзүн эш-өөрүнге, ада-иезинге чугаалап чедер дээрзи чугаажок. Лагерьниң чайгы сезонунда студентилер шыдаар шаа-биле ажилдап, солун чүүлдерни караа-биле көрүп, тудуп сонугураар аргалыг болган.

ТГШИ-ниң директору, филология эртемнериниң доктору, экспедицияның кол организаачызы Каадыр-оол Бичелдейниң чугаалап турары-биле алырга, чыл-чылы-биле-даа базырыктар каскаш, чүнү-даа тыппайн барып болурунун магадылалдары бар. Археология дээрже бодунун чажырып каан чүүлдерин дилеп турары эвес, а черден бар бе, чок бе дээрзи билдинмес тывыштарны дилеп казары болур. Ынчангаш улуг ажилды кылып чоруткаш, ооң

Экспедицияның тугу.

Аныктар-биле кады...

Ол чүлерил дизе, ок-чепсек, ча-согун, чыда, онзагай хевирниң бижектери, ол ышкаш орнукуштукан кижилер-биле каттай хөмгөн аш-чем куткан турган аяк-сава дээн хевирлиг материалдыг культураның чүүлдери хөйү-биле тывылган. Ол 3 муң чылдар бурунгаар, эртеги скиф үезиниң азы өскээр чугаалаарга, бо эраның мурнунда 7-9 вектер үезинде чурттап чораан

келгенин барымдаалааш, археологтуг сезонунун түңнелдерин өөренип көрүп, маңаа ажилдап турган кижилерге тураскаал болуп артып каары-биле студентилерге байырлалды организаастаан. Археологтуг экспедицияны эрттирип турарының кол чылдагааны — лагерьге чүгле акша-төгөрик ажилдап алырында эвес, а эртем, төөгү деп чүл, Тыва-выстың онзагайлары Россия деңге-

Шаңнал-макталга төлөптүг болган.

түңнелдери-биле тывыштарны тодарадыр. А бо сезон дургузунда үнелиг тывыштарны казып алганы аажок өөрүнчүг бооп турар. Ээрбек талазының ээлери бо чылын ээ көрнүп, боттарының үнелиг чажыттарын ажыдып, солун чүүлдери-биле шаңнаан. Тывылган бүгү казымалдарны Тываның национал музейинге шыгжаар. А соңгаар чоруй баар тывыштар дээрже шинчилел ажилдары азы улуг септелге негеттинип турар чүүлдер болур. Ынчалза-даа оларга мындыг хевирлиг ажилдарны чоруткаш, дедир Тываже эгидер. Чер-чуртувустун үнелиг байлаа моон өскээр кайнаар-даа үнмес, маңаа шыгжаттынып артып каар ужурулуг. Ол дугайында Россияның хоойлузунда тускай көрдүнген.

ТР-ниң Аныктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле база Аныктар чазааның ажилдакчылары чай дургузунда лагерьниң студентилеринге янзы-бүрү чогадыкчы мөөрейлерни эрттирип, хемчеглерни чорудуп турган. Экспедиция ажилдарындан дашкаар студентилерниң хостуг үезин организаастап, кежээки үеде оларның дыштанылгасынче кичээнгейни салып турган. Янзы-бүрү хоорайлар-

дан келген студентилер бир, болуп алгаш, спортчу мадааларга, Аныктар чазаа ужуражып, янзы-бүрү төгөрик столдарга киржиганы онзагай. Студентилерге солун, уттундурбас болуп «төгөрик столдарның» бир регионунун социал-эконом сайзыралына аныктар линия ужу-дузазы кандыг темага эрткен «төгөрик стол» мааржыр. Аңаа ийи углакынныг ажилды бадылаан студентилерниң өөредилге сайгарлыкчы чорукче киририң болгаш хөй-ниити эдеринде кирип турар волонтерларның ажилының дугайы чугааны чоруткан. Ооң түдери-биле аныктарны салыкчы чорукче киририниң граммазын ук яамы делгем ажилдап кылып эгелээн.

Байырлалга сезон дургузунда эң шыырак, кызымаккай ажил студентилерни шаңнап мадааларга чыгарган. Ооң төңүзүндө найыралды дээ болур улуг одагың чалгып үнген.

Алдынай БАДЫН
Виктория ЛАЧУГ
НЫҢ тырттырган чыгары.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ КӨШКҮН ЧОННАРЫНЫҢ БОЛГАШ НААДЫМ ХҮРЕШТЕРИНГЕ

Август 13-15 хүннеринде бистиң республиканың төвү Кызыл хоорайга дөрткү делегей чергелиг Азия чурттарының национал хүрештеринге, бистиң республиканың 90 чылдаан оюнга тураскааткан, Наадым-2011-ге тураскааткан хүреш маргылдаалары болур болгай.

Август 13-түн хүнүнде Азия чурттарының каттышкан конференциязынга хүлээп алган дүрүмү езуугаар тыва хүрешке делегей чергелиг маргылдаа 85 кг деңзиге чедир база оон аар деңзилик мөгелер аразына болуп эрттер.

Август 14-те чаа хүлээп алган дүрүм езуугаар моол хүреш маргылдаа 85 кг деңзиге чедир база оон аар деңзилик мөгелер аразына август 15-те «Наадым-2011-ниң тулган чемпиону» ат дээш (Начын мөгө) тыва хүрештиң маргылдаазы болур.

Бо харысалгалыг маргылдааларны кончуг корум-чурумнуг эрттирер дээш база аңаа белеткел ажилдарны дарый чорудары-биле июль 28-те ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы, Тыва хүреш федерациязының президентизи А.П. Дамба-Хуурак Аныктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамызы база Тыва хүреш федерациязының кежигүннериниң аразына организаастыг хуралды эрттирип, дараазында шиитпирни хүлээп алган.

Бистиң республиканың мөгелерин эки белеткээр-биле он кижиге

составтыг тренерлер, эмчилер бөлүүн тургускан. Олар кымнарыл дээрже моол дылдыг чоннарның национал хүрежениң ассоциациязының кежигүнү Ө.Ч.Ондар; Арзылаң мөгелер: Р.Наважал, М.Монгуш, А.Монгуш; Начын мөгө К.Донгак, У.Донгак, сумо тренери К.-Д.Куулар, хостуг хүрешке делегей чергелиг спортсменнер: А.Ондар, хостуг хүрештиң президентизи В.Х. Түлүш, эмчи массажист Намай Майэр.

Харысалгалыг кол тренерге А.П. Дамба-Хуурактың кириген төлээзи В.Х.Түлүштү шупту чаңгыс аай бадылааннар, чүге дээрже В.Х.Түлүш хостуг хүрешке аталдарлыг тренер башкы, хөй-хөй спорт мастерлерин белеткээн база оларның аразында Олан Сат — хостуг хүрешке Европаның үш дакпыр чемпиону; Европаның сумо хүрешке чемпиону Андрей

Монгуш, Арзылаң мөгелер Эрес Кара-Сал, Очур Кара-Сал, Начын мөгелер Сылдыс Монгуш, Соном Соян, аныяк, шыырак мөгелер Буян Бурбучук, Эртине Допуй-оол, оон-даа хөй мөгелерни адап болур. Тыва хүрешти сайзырадырынга В.Х. Түлүштүн үлүг-хуузу хөй, боду аныяанда тыва хүрешке

республиканың, Сибирьниң каш дакпыр чемпиону, спорттун национал хевиринге спорт мастери. 2010 чылда Москва хоорайга хостуг хүрештиң делегей чемпионатына Р.Н. Наважал, А. Текеев суглар кады тыва хүрештиң төөгүзүн делгелгеге кирип, мөгелерни эвилелдеп, мар-

гылдааның ажыдышкынынга хүрештиң девиглерин, аргалар хөөмей-сыгыт-биле каттай хөйүп, өске мөгелерни, тренерлер кайгатканнар.

Амгы үеде мөгелерниң хөви — бөрттерин, сүлде дем

(Уланчызы 8-ки арында)

КӨДЭЭ ИШЧИ, АЛДАРЛЫГ ШЫДЫРААЧЫ

Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы, хөл шыдыраага херээжен спортчулар аразында республиканың каш дакпыр чемпиону, «Урожай» спорт ниитилелдин 9 дакпыр чемпиону, Иркутск, Улан-Удэ, Чита хоорайларның идентилер аразында хөл шыдыраага беш дакпыр чемпиону Зинаида Манчын-Доржуевна Ооржак бо онерде 70 харлап турар.

— республиканың адын кам-
сыбириниң болгаш Ыраккы
дугайын херээжен шыдыраа-
ның Новосибирск, Крас-
Омск, Чита хоорайларга
ан зона маргылдааларында
синниг киржиپ чораан 1-ги
ын шыдыраачызы. Ынчал-
оон дооскан эртеми-даа,
кол ажылы-даа республи-
каның көдээ ажил-агыйы-биле
холбашкан. Ол — бедик
алдың мал эмчизиниң спе-

циалыг онзагай херээжен
дугайын бижири берге-
тун-даа. Ужуру болза, оон
да ном-даа үнүп келги дег
оон адынга тураскаадып,
ен спортчулар аразында
а-даа маргылдаазы док-
болуп, аныктарны ол мер-
ин оюнунга хандыкшыдып
турган. Кандыг-бир чүвени
кажан-даа орай эвес
аааа хамаарыштыр сагын-
кааш, Зинаида Манчын-
Доржуевнаның дугайында каш
бижири көрей.

унуң эрткен үезин ол
сактып чугаалап орап:
г-бүлөмнүң беш дугаар
н. Менден улуг акыларым
г-дустай» берген дээр
Ачам Манчын-Доржу Чы-
вич Ооржак республика-
тырак дээр мөгелериниң
чораан. Оон ачазы мөгө
к Тыва Арат Республикы-
к дээр Арзылаң мөгези
чон билер боор. Ачам
ага кайгамчык ынак. Шы-
н шыдыраачы. Ынчангаш
дыраага хандыкшылдыг
ы бистерге, ажы-төлдө-
ки салдарлыг болганы-даа
өп деп бодаар мен. Ын-
өг-бүлөдө менден эгелээш,
аага шупту эки ойнаар.
чогум ажылы — садыг-
үеде Кызылдың садыг-коо-
училищезин дооскан баш-
кооперация ажылының
и деп хүндүлел аттыг.
езинде, ынчан ТАР турган,
лы дээр шаңнадып турган
Тываның күрүне архи-
ар чораан.

Очунмаа Дүктүг-ооловна
Арат Республиканың Даа
нун шыырак дээр хаак-
аргылдааларга шаңналдыг
и ээлеп чораан. Дайын
ополчен шеринге туруп,
елеткелинге база киржип,
ипагайын көргүзүп чораан.
ерле алыс бүдүжүндө
ык эрес киж. Мени иштиг
зам, ачам сугну хам киж
йлап оскээр кожор болза
«деп сүмелзэн дээр. Моон
да багай чүвени көргөн
вам ол хамның сүмезин
Ак-Туругже кожор ужурга
кан. Ынчангаш мээр тө-
ен черин Улуг-Хем кожуун-
Туруг сууру ол. Ол дээр-
и — 1941 чыл-дыр.
лдар эрткен... Зинаида
Доржуевна чеди чыл шко-
дооскаш, улаштыр Кызыл-

дың көдээ ажил-агый технику-
мунче өөренип кирген. Ол үеде
ада-иези чурт чанып Баян-Талага
көжүп чедип келген турган.

Зинаида Ооржак 1962 чылда
техникумну доозуп, ветфельдшер
эртемниг чанып келгеш, Чөөн-
Хемчик районун «Октябрьның 30
чылы» колхозка мал эмчизи бооп
ажылдай берген. Бир чыл ажил-
дааш, Бурятияның көдээ ажил-
агый институтунче мергежилиниң
аайы-биле өөренип киргеш, ол
институтту 1968 чылда чедиш-
кинниг дооскаш, дээди эртемниг
мал эмчизи бооп база катап өскөн
чери Баян-Талага ээп чанып келген.

Зинаида Манчын-Доржуевна
бойдустан берген дорт чанныг,
амыдыралче чүткүлдүг, идепкей-
лиг, дузаарга сеткилдиг киж.
Оон ындыг мөзү-шынары студент
чылдарындан-на эгелээш, ам-даа
ындыг хевээр арткан. Институтка
өөренип чораан чылдарында ол
идепкейлиг дээр студентилерниң
бирээзи бооп, янзы-бүрү спортчу
маргылдааларга чедишкинниг
киржип чораан. Улан-Удэ, Иркутск,
Чита хоорайларның студентиле-
риниң шыдыраага ойнаар талазы-
биле беш дакпыр чемпиону бол-
ганы оон бүзүрелдиг бадыткалы
болур. База бир айтып каар чүүл
— ол үеде өөренип турган студен-
тилер аразында компартияның
кежигүнү студентилер база хөй
турган. Ынчангаш ол партийжи
ажылды ынчан-на кылып, институт-
тун партком кежигүнүнге чаңгыс
эвес удаа соңгудуп, институттун
партийжи амдыралында идеп-
кейлиг киржип чораан.

Ол үеде партия, чазак аныак
специалистерге хөлчөк камныг,
оларның ажилдаар-чурттаар чер-
лерин удур-ла, институтту доозуп
турда-ла, дугуржуп каар турган.
Бир эвес кандыг-бир ажил-агый
азы организация мурнундан чорут-
кан болза, ол черинче ажилдадып
чорудар, аааа ол ыяап-ла, адак
дээр, ийи-үш чыл бодунун мер-
гежилинге ажилдаар ужурулг.
Эрте дээр бодунун мергежи-
линден өскээр ажилдай берген
кижини солун, сеткүүлге шүгүм-
чүлөп бижи-даа турган. Зинаида
Манчын-Доржуевна «Октябрьның
30 чылы» колхозка аныак спе-
циалист бооп ажилдап турда,
«Сүт-Хөл» совхозтун ынчангы
партком секретары турган Шаг-
дыр-оол Нордуп-Самбуевич Он-
дар ол совхозка кол мал эмчизи
бооп ажилдаарынче чалаарга,
Зинаида чөпшээрешкен.

«Сүт-Хөл» совхозу ынчан дорт
улуг салбырлыг, бода-даа, шээр-
даа малдың баш саны кончуг хөй,
кончуг улуг совхоз турган. Черле
ынчан мал бажы бүгү колхоз,
совхозтарга хөй турган үелер ол.
Зинаның чаа ажилдап барганы
«Сүт-Хөл» совхозтун чүгле Ишкин
салбырынга безин чээрби ажыг
муң мал турганы — оон бадыткалы.
«Сүт-Хөл» совхоз мурнунда
район турган болгаш чер-девис-
кээр делгем, малчыннарның
кыштаг, хонаштары ырак, кадыр-
берт черлерде. Ону барымдаалап

көргөш, хойжу кижиниң кадарган
хоюнун баш саны ховулуг чер-
лерде малчыннарга көөрдө, арай
эвээш, 300-400-тен көвүдөвес. Бо
хире улуг ажил-агыйның кол мал
эмчизи бооп, ырак-чоокта чурттап
турар малчын коданнардыг че-
дип, кызымак чоруу-биле оларның
хүндүткелин чедип алган. Ынчан
Сүт-Хөлдүн малчыннары ыраккы
Шом-Шум, Уру, Алдыы, Үстүү
Ишкиннерге, Манчүрекке дээр, эң-
не чедери берге черлерге чурттап
турганнар. Черниң ыраа, ажилдың
бергежи Зинаида Манчын-Доржу-
евнаны кажан-даа ундаратпаан.
Шынап-ла, ол хөөрем чок дүн-хүн
дивейн ажилдап чораан. Чүгле Ты-
ваның көдээ ажил-агый дуржулга
станциязынга безин кол мал эмчи-
зи бооп, 26 чыл ажилдаан.

Тываның дуржулга-бүдүрүлгө
ажыл-агыйы Танды кожуунун
Дүрген сумузуңче Теве-Хаядан
кошкен соонда, оон баштайгы
удуртукчуларының бирээзи, Со-
циалист күш-ажылдың Маадыры
Дүрген-оол ажилдап турган.
Дуржулгалыг удуртукчу бедик
мергежилдик кадрларны бодунун
ажыл-агыйынче хаара тудар
сорулгалыг турган. Ынчангаш ол
Зинаида Манчын-Доржуевнаны
«Сүт-Хөл» совхозтан элзедип
аппарган. Ат-алдарлыг ажил-агый-
жының удуртулгалыг ааанга,
барып-барып, Тываның көдээ
ажыл-агый талазы-биле эртем-
шинчилел чорудуп турар черинге
ажылдаарындан Зинаида ойда-
лаваан. Ынчангаш ол Танды эдээр-
де «Сосновское» дуржулга-бүдү-
рүлгө ажил-агыйында кол мал
эмчизи бооп ажилдаа-ла 26 чыл
болуп, ам бо хүннерде-даа ында
чурттап орап.

Дуржулга-бүдүрүлгө ажил-
агыйында кады ажилдап чораан
ажылчыннары-даа, специалистер-
даа оон дугайында мынчаар
хүндүлөп чугаалажыр.

Күш-ажылдың хоочуну, «Сос-
новское» дуржулга-бүдүрүлгө
ажыл-агыйының малчыны чораан
Тамара Дажы-Сереновна:

— Шыңгы, негелделиг спе-
циалист. Аарый берген хураган-
нарның диагнозун кончуг дүрген
илередип тыпкаш, эмнеп кааптар.
Черле «Сосновское» дуржулга-
бүдүрүлгө ажил-агыйының бүгү
специалистери кончуг шыырак
улус. Мээр коданымга 700 төрүүр
хойлар турган. Хой оолдаашкы-
нының үезинде директор А.П.
Хунданов баштадыр дежурныйлап,
коданнарны кезип турар. Бир дүне
безин 40-50 хураганнарны хүлээр

аптар бис. Олар шупту кадык-
шыырак болур. Зинаида Манчын-
Доржуевнаның ачызында ындыг
бооп турар. Шынап-ла, хөөрем
чок, хой оолдаашкынының үезинде
удувайн турган бис. Кончуг-ла
ажылгыр эмчи. Удавас 70 харлаар
дээр-дир. Байыр чедирип тур бис!
Ынчангы малчыннарның чам-
дыктары «бурганнаан». Ынчалза-
даа Чечек Опан-оол, Адар-оол
Монгуш, Полина Сарыглар, Чудур
Ондар, Доос Ондар, Марта Мон-
гуш, Долума Күжүгет, Конгар-оол
Ооржак суглар ам-даа бар бис.

Эльвира Оюн, ветфельдшер,
амгы үеде ажил чок:

— Мен «Сосновское» дур-
жулга-бүдүрүлгө ажил-агыйында
ажылдап турумда директорувус
Тимофей Антонович Хунданов
турган. Кол зоотехник В.А. По-
роженский, мал эмчизи Зинаида
Манчын-Доржуевна Ооржак, Ким
Сакашович Куулар турган. Хун-
данов ажилдай берген соонда
совхоз миллионер апарган. Бистер,
мал эмчилери, ветфельдшерлер,
ветсанитарлар, ХБФ-ниң бирги,
ийиги, СБФ-ниң бирги, ийиги
фермаларын харыылап турган бис.
Мыйыстыг бода малдың баш саны
4 муң, хойлар 23 муң, оон иштинде
төрүүр хойлар 20 муң баш турган.
Чаңгыс совхозка безин чеже мал
турган-дыр, бодап көрүңер даан,
чонум! «ХБФ» дээр хой-бараан
фермазы дээр, «СБФ» дээр сүт-
бараан фермазы дээр ол.

Техникум дооскаш, Зинаида
Манчын-Доржуевна-биле кады
ажылдап турган мен. Негелдези
улуг-даа болза, чазык-чаагай эмчи
чүве, кажан-даа кижилерге дуза
чедиреринге белен. Ол бистерни
мал эмнээр талазы-биле дыка хөй
чүүлдерге өөредип каан: эмни
камнаар, шын холуур, аарыг мал-
ды канчаар кезип эмнээр дээр,
оон-даа өске чүүлдерге өөреткен.
Мен ам ажил чок артым. Бир катап
база-ла ажил чок арткан саанчы
менээ чедип келгеш: «Хундановка
бараалам, бүгү-ле чүвениң шынын
чугаалап берээли» — дидир. Мен
тургаш: «Бистиң директорувусту
ам кым-даа дыңнаас» — дидим.
Бистер ам ажил-даа чок, акша-даа
чок, мал-даа чок артканывыс
кончуг-ла хомуданчыг-дыр. Бирде-
бирде бистерге куш фабри-
казының херээ чүл? Куш эди
көшкүн чоннарга чем эвес. Оон
орнунга американнар ышкаш муң-
муң шарыжыктарны өстүрүп тур-
ган болзувуса, эът-даа бар, кеш-
даа бар, тодуг-догаа чорбас бис
бе деп киж бодай бээр-дир.

Кайгамчык салым-чаяанныг
улуг эртемден Вавилов холунга
эки, дүжүткүр тараа сывын тудуп
алгаш, магадап турган, ынчалза-
даа ол аштан өлгөн. Мээр холумда
мурнунда мал эмнеп, сыкыртып
чораан шприцтерим ам-даа бар, а
эмнээр дээр мал чок-тур. Бис-
тер, мал эмчилери, шупту ындыг
байдалда келген бис. Ынчангаш
Зинаида Манчын-Доржуевнага
күзээривис болза, бо хүнде
эмнээр мал чок-даа болза, кажан-
бир шагда Тываыстың ховулар,
шынааларын ада-өгбелеривистин
бистерни аштатпайн, доңурбайн
өстүрүп кааны каш чүзүн малы
шыва алы бээрин күзээр-дир бис.

Монгуш Мерген, ол үеде шко-
лачы, амгы үеде аар-саар ажил
кылып чоруур аныак ада.

— Ынчан мен 10-11 хар үезинде
турдум. Сосновканың школачы-
лары 15 хире киж совхозтун хөй
чуур черинге дузалажып ажилдап

турган бис. Бистерни Зинаида
Манчын-Доржуевна башкарып
турган, Бис ону «эмчи, эмчи» дээр
бис. Бир хүнде-ле 8-9 кодан чууру
— кончуг берге ажил. Бир хөй 70-
80 кил чеде бээр. Ону сөөртүп,
эмниг оңгачага эжиндирип деп чүве
бичи улуска кайы хире аар-дыр.
Эмчивис ону билип турган. Ын-
чангаш бичи болгаш-ла: «Че дыш-
танып алыңар, оолдар — деп,
эргеледи аарак, чугаалаар. Дыш-
таныр хүннерде эмчи Хадын хөлге
бистерни эжиндирип чедип турган.

Ам ынча хөй хойлар турган
болза, бистиң ажил-агыйы база
ынчаар, хөлүг, ажыктыг дыштанып
турар ийик. Ынчалза-даа келир
үеде Сосновканың хову-шөлде-
ринге муң-муң мал-маган чаттылып
өттөп чоруур апаар, бистерниң
ажы-төлүвүстүн ажи-төлдери мал-
маганын кадарып ажилдап чоруур,
бистиң хүндүлүг эмчивис Зинаида
Манчын-Доржуевна ышкаш эмчи
база ажилдап чедип кээринге
идегеп чоруур бис.

Зинаида Манчын-Доржуевна,
шынап-ла, уруг-дарыында хөлчөк
ынак. Ол өг-бүлө тудуп кады чурт-
таан эки Соңгукчу Сазыг-оолович
Монгуш-биле ийи кайгамчык уруг-
ларны өстүргөн. Уругларының ача-
зы Соңгукчу Монгуш — көдээ
ажыл-агый эртемнериниң канди-
дады, республикада билдингир
эртемден, хөй-ниитичи, спортчу.
Оглу Орлан база Барнаулдун
көдээ ажил-агый институтун
дооскан. Хөй чылдарда Тываның
көдээ ажил-агый эртем-шинчилел
институтунга ажилдап чораан.
«Сосновское» совхозту тос чыл
директорлаан. Уруу Аржаан —
база-ла көдээ ажил-агыйының
специалист. Амгы үеде Тываның
көдээ ажил-агый эртем-шинчилел
институтунда лаборатория эрге-
лекчизи. Эртем адын камгалаа-
рынга белеткенип турар. Өг-бүлө
шупту спортка кончуг ынак. Зи-
наида — хөл шыдыраага рес-
публика чемпиону, Соңгукчу
Сазыг-оолович — хостуг хүрешке бирги
разрядчы, оглу Орлан Барнаулдун
студентилер аразында хаакка
халыырынга шаңналдыг черлерни
ээлеп турган. Бир эвес алды
уйнуктары-биле кады туруптар
болза, волейбол командазын
тургузуптар. Олар бодунун
суурунга ынчаар ойнап-даа турган.
Сосновканың чону билер.

Зинаида Манчын-Доржуевна
партийжи ажилга элээр хөй чыл-
дарда багай эвес ажилдап чораан.
Баштай ол Тес-Хемниң «Чодураа»
совхозунун парткомунга дорт чыл
ажылдаан. Оон соонда СЭКП
обкомунун көдээ ажил-агый
болгаш аш-чем үлетпүр килди-
зиниң инструкторунга база ол хире
үеде ажилдап турда чуртка өс-
керлиштин чаартылгалар эгелзэн.

Чеден чылды чурттап турар
аас-кежиктиг кижиниң дугайын
хөйүн бижи болур дээрзин
эгезинде айткан мен. Ынчангаш
солун арнының шаа-биле бо хире-
даа материал үнүп кээр болза, оон
хөй санныг номчукчуларыга кол
утказы билдине бээр.

Республиканың хөл шыдыраага
каш дакпыр чемпиону Зинаида
Манчын-Доржуевна амгы үеде улуг
Тандының Дүрген суурунда боду-
нун алды чүсчүк черинде бир инек-
тиг, хунанныг, бызалыг өөрүшкү-
маңнайлыг чурттап орап. Оон
бажыындан хөй санныг уйнуктары
ыравас. Кады ажилдап чораан
эш-өөрү, төрөл-дөргүлү үзүк-
телбес, ам-даа ынаар шуушпу-
шаан.

Шомаадыр КУУЛАР,
журналист.

Кызыл хоорай.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын, малчыннарның республика Наадымын база Тыва Республиканың хуннерин байырлаарының дугайында
2011 чылдың июль 29 № 235-р Кызыл хоорай

1. Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын, малчыннарның республика Наадымын база Тыва Республиканың хуннерин байырлаарының белеткелинин болгаш эртиреринин талазы-биле организастыг комитеттин болгаш ажилчын бөлүктүн кириген составын бадылаар.

2. Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын, малчыннарның республика Наадымын база Тыва Республиканың хуннерин байырлаарының белеткелинин болгаш байырлаарының талазы-биле кириген хемчеглер планын бадылаар.

3. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуглар баштыңнарынга байырлалдың хемчеглерин бедик деңгелге организастап эртирерин хандыраар.

4. Күрүне эрге-чагырга органдарына, хөй-ниити каттыкчылыктарына, өңүдөн хамаарылга чокка организацияларга байырлал хемчеглеринге идепкейлиг киржирин сүмелээр.

5. Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызынга хөй-ниитинин чурумун

болгаш айыыл чок чоруун хандыраарын дагзыр.

6. Тыва Республиканың Аппараты болгаш Чазак Даргазының Канцеляриязы байырлал хемчеглерни массалыг информация чепсектеринге калбаа-биле чырыдарын хандыраар.

7. Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы байырлал хемчеглеринин үезинде эмчи хайгааралын чорудар.

8. Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың апрель 15-те "2011 чылда Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарының дугайында" № 122-р айтышкынын күжүн чидирген деп санаар.

9. Бо айтышкынын "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

10. Бо айтышкынын күсүлдезинин контролюн Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хууракка база Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы В.И. Енданга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың июль 29-та № 235-р айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын, малчыннарның республика Наадымын база Тыва Республиканың хуннерин байырлаарының белеткелинин болгаш эртиреринин талазы-биле организастыг комитеттин

СОСТАВЫ

А.П. Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы — ТР-ниң кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды, даргазы;

В.И. Ендан — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, даргазының оралакчызы;

А.М. Монгал — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Чазаның Даргазының Канцелярия удуртукчузу, даргазының оралакчызы.

О.П. Тулуш — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Чазаның Даргазының Канцелярия удуртукчузунун оралакчызы, секретарь;

Ю.Ю. Ананьин — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Чазаның Даргазының Канцелярия удуртукчузунун оралакчызы;

Р.М. Арчимаева — Тыва Республиканың Архив агентилелин директору;

К.А. Бичелдей — Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун директору;

К.Т. Даваа — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) даргазы (дугуржулга-биле);

С.К. Долгар — Бүгү Россияның дайынның (пенсионерлеринин), күш-ажылдың, Чепсектиг Күштеринин база эрге-хоойлу органдарының хоочуннарының хөй-ниити организацияларының Тывада девискээр салбырының даргазы (чөпшээржилге-биле);

В.О. Донгак — Тыва Республиканың

культура сайыды;

Ю.А. Килижеков — Тыва Республиканың саң-хөө сайыды;

С.С.-Б. Монгуш — Тыва Республиканың Чазаның чанында Хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун чөвүлелин секретары;

Ш.Ч. Монгуш — Тыва Республиканың юстиция херектеринин талазы-биле сайыды;

О.Д. Натсак — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыдының бирги оралакчызы;

С.Ч. Ондар — Танды кожуун чагырга-зының даргазы (чөпшээржилге-биле);

У.С. Ондар — Тыва Республиканың спорт болгаш аныктар херектеринин талазы-биле сайыды;

Д.И. Оюн — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы;

А.С. Попов — Россия Федерациязының Президентизинин Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзинин Тыва Республиканың Аппаратында кол федералдыг инспектору (чөпшээржилге-биле);

В.В. Самбуу — Танды кожуунун Кочетов суму чагырга-зының баштыны (чөпшээржилге-биле);

В.В. Сат — Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажил-агыйының модернизация сайыды (чөпшээржилге-биле);

В.Т. Ховалыг — Кызыл хоорайның мэри (чөпшээржилге-биле);

Л.К. Шойгу — Россия Федерациязының Федералдыг чыыжының Күрүне Думазының депутаты (чөпшээржилге-биле).

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың июль 29-та № 235-р айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын, малчыннарның республика Наадымын база Тыва Республиканың хуннерин байырлаарының белеткелинин болгаш эртиреринин талазы-биле ажилчын бөлүктүн

СОСТАВЫ

И. Саң-хөө-экономика блогу

Ю.А. Килижеков — Тыва Республиканың саң-хөө сайыды, удуртукчузу;

Л.В. Третьякова — Тыва Республиканың экономика сайыды, удуртукчузунун оралакчызы;

Т.Д. Моломдай — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Чазаның Даргазының Канцеляриязының экономиктиг хөгжүлдө эргелелин начальнигинин оралакчызы;

М.Х. Кара-оол — Кызыл хоорайның мэринин оралакчызы (чөпшээржилге-биле);

М.М. Чульдум — депутат, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин)

бюджет болгаш экономиктиг хөгжүлдө талазы-биле комитеттин даргазы (чөпшээржилге-биле);

II. Социал блок

А.П. Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, удуртукчузу;

В.О. Донгак — Тыва Республиканың культура сайыды, удуртукчузунун оралакчызы;

В.Б. Сарыглар — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Чазаның Даргазының Канцеляриязының социал политика эргелелин килдис начальниги,

дузалакчы, секретарь;

Р.М. Арчимаева — Тыва Республиканың Архив агентилелин директору;

У.П. Бичелдей — Тыва Республиканың культура өңү салгалдарының объектилерин (төөгүнү болгаш культураның тураскаалдарын) камгалаар талазы-биле албанның удуртукчузу;

Л.Л. Волгина — Кызыл хоорай мэринин оралакчызы (чөпшээржилге-биле);

Ч.Т. Очур-оол — Тыва Республиканың Хамааты байдалдар актыларының бижидилге эргелелин (агентилелдин) директорунун оралакчызы;

О.Д. Куулар — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыдының оралакчызы;

О.Д. Натсак — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыдының бирги оралакчызы;

С.Ч. Ондар — Танды кожуун чагырга-зының даргазы (чөпшээржилге-биле);

У.С. Ондар — Тыва Республиканың спорт болгаш аныктар херектеринин талазы-биле сайыды.

III. Чылыдылга-энергетика комплекзи, тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агыйы, харылзаа болгаш үлетпүр талазы-биле блок

В.В. Сат — Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажил-агыйының модернизация сайыды, удуртукчузу;

К.Б. Саган-оол — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды, удуртукчузунун оралакчызы;

Б.Б. Куулар — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Чазаның Даргазының Канцеляриязының тудуг, инфраструктура, энергетика болгаш үлетпүр эргелелин килдис начальниги — дузалакчызы, секретарь;

И.Ю. Грейсеров — Тыва Республиканың орук-транспорт комплекзи болгаш харылзаа сайыды;

В.Д. Кара-Сал — Тыва Республиканың бойдус курлавырлары болгаш экология сайыды;

А.Б. Кок — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаты, "Федералдыг орук агентилелин" "Енисей" М-54 автоорук магистраль эргелели" ФКА-ның начальниги (чөпшээржилге-биле);

А.Н. Нестеров — Кызыл хоорайның мэринин бирги оралакчызы;

С.И. Решетников — Тыва Республиканың чуртталга болгаш коммунал ажил-агый агентилелин директору;

В.С. Чаж-оол — Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албаны агентилелдин директору.

IV. Көдээ ажил-агый талазы-биле блок

В.И. Ендан — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, даргазының оралакчызы, удуртукчузу;

А.М. Саая — Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды, удуртукчузунун оралакчызы;

Т.Д. Балдай-оол — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызының секретариат удуртукчузу;

Э.Э. Дагба-Лама — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаты (чөпшээржилге-биле);

А.С. Новиков — Тыва Республиканың Аңгыыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинин удуртукчузу;

Г.С.-Д. Ондар — Тыва Республиканың бойдус курлавырлары болгаш экология сайыдының оралакчызы;

С.Ч. Ондар — Танды кожуун чагырга-зының даргазы (чөпшээржилге-биле);

А.Т. Оюн — Ветеринария болгаш фитосанитарлыг хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелелдин удуртукчузу (чөпшээржилге-биле);

С.К. Ондар — Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының бирги оралакчызы;

Р.М. Самыя — Тыва Республиканың Ветеринария хайгааралының талазы-биле албанның удуртукчузу;

И.В. Чучев — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) аграр политика болгаш бойдус ажылгалының

талазы-биле комитеттин даргазы, (чөпшээржилге-биле).

V. Организастыг блок

Ю.Ю. Ананьин — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Даргазының Канцелярия удуртукчузу, удуртукчузу;

Г.Д. Куулар — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Даргазының Канцелярия удуртукчузунун оралакчызы, удуртукчузу, удуртукчузунун оралакчызы;

М.М. Маңнай-оол — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Даргазының Канцелярия удуртукчузу, удуртукчузунун оралакчызы;

Х.В. Кызыл-оол — Тыва Республиканың күрүнениң "Тыва Республиканың эрге-чагырга-зының күүсекчи хоойлужудулга органдарының чорудулгазын хандыраар талаз

автобаза" автономнуг албан начальниги;

Р.В. Монге — Тыва Республиканың Даштыкы-биле экономиктиг хандыраар талазы-биле агентилелдин директору;

С.Х. Монгуш — Кызыл хоорайның бирги оралакчызы (чөпшээржилге-биле);

Т.Б. Монгуш — Тыва Республиканың күрүнениң "Тыва Республиканың күге-чагырга-зының күүсекчи болгаш жудулга органдарының ажил-агый леп-башкарары" автономнуг албан начальниги;

Т.Д. Монгуш — Россия Федерациязының Президентизинин Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзинин Тыва Республиканың Аппаратында федералдыг инспектору (чөпшээржилге-биле);

Ч.Х. Монгуш — "Өдүгүн" гостиницын КУБ-тун директору (чөпшээржилге-биле).

VI. Хөй-ниити чурумун болгаш тыларның ажил-агыйы чок чоруун хандыраарына ажил-агыйы блок

А.М. Монгал — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының база ТР-ниң Чазаның Даргазының Канцелярия удуртукчузу, удуртукчузу;

А.Ф. Лобанов — Тыва Республиканың иштики херектер сайыды, удуртукчузунун оралакчызы (чөпшээржилге-биле);

В.В. Зубков — Тыва Республиканың Чазаның чанында Хөй-ниитинин айлал чорунун чөвүлелин секретариат килдис начальниги, секретары;

Р.Ч. Алмазов — Кеземче күүселд федералдыг албанының Тыва Республиканың эргелелдин начальниги (чөпшээржилге-биле);

А.Ю. Ангудинов — Россия Федерациязының Наркотиктер саарылгазын көдээ даар талазы-биле федералдыг албан начальниги (чөпшээржилге-биле);

Э.Д. Байыр-оол — Россия Федерациязының Хамааты камгалал херектерин байдалдар болгаш бойдустун хала уржуктарын чайладыр талазы-биле яа Тыва Республика талазы-биле кол лелин начальниги (чөпшээржилге-биле);

В.В. Вальков — Тыва Кааилының начальниги (чөпшээржилге-биле);

Н.В. Дудуп — Россия Федерациязының федералдыг Миграция албанының Тыва Республика талазы-биле килдизинин начальниги (чөпшээржилге-биле);

Е.Г. Кукарцев — Россия Федерациязының Айыыл чок чоруктун федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле лелин начальниги (чөпшээржилге-биле);

Н.М. Монгуш — Тыва Республиканың девискээринде хамааты камгалал ады болгаш чурттакчы чонну база девискээрин онза байдалдар болгаш суу камгалалды хандыраар талазы-биле а лелдин директору;

С.С.-Б. Монгуш — Тыва Республиканың Чазаның чанында Хөй-ниитинин айлал чорунун талазы-биле Россия Федерациязының Айыыл чок чоруктун федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле

аар эргелелинин начальниги
эрежилге-биле);

информация талазы-биле хандырылга

Оюн — Тыва Республиканың Чазаа-

аргазының оралакчызы, удуртукчузу;

Дамба-Хуурак — Тыва Республи-

Казааның Даргазының дузалакчызы,

удуртукчуңу оралакчызы;

М.А. Чанзан — Тыва Республиканың

Чазааның Даргазының оралакчызының

секретариат удуртукчузу, секретары;

Р.М. Арчимаева — Тыва Республиканың

Архив агентилелинин директору;

Э.С. Лифанова — "Новый век" телеком-

панияның кол редактору (чөпшээржилге-

биле);

С.С. Монгуш — "Шын" солунуң кол ре-

дактору (чөпшээржилге-биле);

Х.О. Ооржак — Тыва Республиканың

Дээди Хуралының (парламентиниң) инфор-

мация-аналитиктиг эргелелинин начальниги,

Тыва Республиканың Журналистер эвиле-

линин даргазы (чөпшээржилге-биле);

Д.Д. Салчак — Тыва Республиканың Ча-

зааның Аппарадының база ТР-ниң Чазааның

Даргазының Канцеляриязының информация-

аналитиктиг эргелелинин начальниги;

Р.В. Тас-оол — "Тувинская правда" со-

лунуң кол редактору (чөпшээржилге-биле);

О.В. Фенцель — А.С. Пушкин аттыг на-

ционал библиотеканың директору (чөп-

шээржилге-биле);

А.И. Чымба — "КТРК "Тыва" ВКТРК"

ФКУБ-туң директору (чөпшээржилге-биле).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

11 чылда бөдүүн мал чеми белеткээр талазы-биле эки өргүзүглери республика конкурсузун эрттирериниң дугайында болгаш 2011 чылда Тыва Республиканың девискээринге мал чеми белеткээр кампанияның тирерин хандылар талазы-биле хемчеглер дугайында

2011 чылдың июль 6 № 131 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың девискээринге мал елеткээриниң кампаниязын органи-

үе-шаанда шынарлыг эрттирерин

рар сорулга-биле Тыва Респуб-

лика Чазаның доктаадыры болза:

2011 чылда Тыва Республиканың

эзиринге чаксы хову ажылдарын эрт-

ниң талазы-биле республика штавы

лда Тыва Республиканың девискээ-

мал чеми белеткээр кампанияны

р талазы-биле ажылдарны уламчы-

лоштонган капсырылгаларны бады-

т 11 чылда Тыва Республиканың девис-

ке мал чеми белеткээр кампанияны

р талазы-биле хемчеглерни;

Тыва Республиканың кожуннар аайы-

гени болгаш хоолулуг мал чеми

эриниң планын;

11 чылда бөдүүн мал чеми белеткээр

биле эки көргүзүглөр дээш респуб-

ликурузун эрттирериниң дугайында

ү;

11 чылда бөдүүн мал чеми белеткээр

биле эки көргүзүглери тилекчи-

лердир талазы-биле республиканың

комиссиязының составын;

11 чылда мал чеми белеткээр талазы-

н көргүзүглөр дээш республика кон-

2011 чылдың июль 10-дан сентябрь

дир эрттирер.

Тыва Республиканың муниципалдыг

лар баштыңнарынга сүмелээри

мал чеми белеткээриниң кампаниязын

ринге көдээ ажыл-агый продукция-

бүдүрүкчүлери "Россельхозбанк"

н Тывада девискээр салбырындан

урлавырларын база тус чернин

инден акша-хөреңгини ынаар хаара

лазы-биле ажылды организааар;

11 чылда Тыва Республиканың девис-

кээринге мал чеми белеткээр кампанияны

эрттирер талазы-биле хемчеглерниң күү-

селдезин хандылар;

- мал чеми белеткээр кампания үезинде

муниципалдыг тургузулганың девискээ-

ринге эртер культура-массалыг болгаш

спортчу хемчеглерни Тыва Республиканың

Чазандан чөпшээрди;

- кожун Наадымнарын июльдуң 1-ден 5-

ке чедир эрттирер;

- мал чеми белеткээр талазы-биле тус

черниң конкурстарын эрттирер болгаш дээ-

ре көргүзүглери чедип алган тилекчилерни

тодарыды;

- бирги, ийиги, үшкү черлерни ээлээн

тилекчилерни тус чер бюджетиниң саң-

хөөзүндөн өртектиг белектер-биле шаңнаар;

- муниципалдыг тургузулганың мал чеми

белеткелинче чурттакчы чоннуң массалыг-

биле кириштирер.

5. Муниципалдыг тургузулганың бот-

башкарылга органның удуртукчулары,

көдээ ажыл-агый организацияларының

удуртукчулары малга чем белеткелиниң

үезинде хоойлужудулгага дүүштүр ажыл-

дакчыларга шөлээлери бээр.

6. Тыва Республиканың Чазаның 2011

чылдың апрель 11-де № 243 доктаалы-биле

2011 чылда Тыва Республиканың девис-

кээринде чаксы хову ажылдарын эрттирер

талазы-биле республика штавының составы

на дараазында өскерилгелерни кириер:

а) Т.Д. Балдай-оолду составдан ап

кааптар;

б) Т.Ю. Кара-оолду — Тыва Респуб-

ликаның Чазаның Даргазының оралакчы-

зының секретариатының килдис начальнигин

составче кириер.

7. Бо доктаалды "Тувинская правда"

болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның

оралакчызы А. ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың июль 6-да

№ 131 доктаалы-биле бадылаан

чылда бөдүүн мал чеми белеткээр талазы-биле эки көргүзүглери тилекчилерни илередир талазы-биле республиканың конкурс комиссиязының

СОСТАВЫ

Эндар — Тыва Республиканың көдээ

тый болгаш аш-чем сайыдының

алакчызы, даргазы;

Алдачи — Тыва Республиканың

кыл-агый болгаш аш-чем яамызы-

ажылы, механизация болгаш тех-

ника килдизиниң начальниги;

Аюшинов — "Тувинская" КСАС

директору;

Оюн — Тыва Республиканың көдээ

тый болгаш аш-чем сайыдының

ызы;

А.К. Саая — Тыва Республиканың көдээ

ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының чер

ажылы, механизация болгаш техниктиг по-

литика килдизиниң башкарыкчы специализи;

К.Б. Чула — Тыва Республиканың Көдээ

ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының мал

ажыл-агый болгаш уксаажылдыг килдизи-

ниң начальниги;

Л.Н. Юркова — Тыва Республика талазы-

биле "Россельхозцентр" ФКУ-нуң удуртук-

чузу.

Республиканың 2011-2012 чылдарда инновация ажыл-чорудулгазының хөгжүлдери республиканың тускай сорулгалыг программаны бадылаарының дугайында

2010 чылдың июль 17 №266 Кызыл хоорай

ия Федерациязының Президентизи

ведетин 2010 чылда Россия Феде-

ния Федералдыг Хуралында Айыт-

оттандылар, Тыва Республиканың

иказының адааннажыг чоруун

болгаш Тыва Республиканың инно-

вация-чорудулгазының хөгжүлдери

инновациязынга дүүштүр, Тыва Рес-

публиканың Чазаның 2009 чылдың март 25-

таан №116 доктаалын езугаар Тыва

Республиканың Чазаның доктаадыры

болза:

1. "Тыва Республиканың 2011-2012 чылдар-

да инновациялыг ажыл-чорудулгазының хөг-

жүлдери" республиканың тускай сорулгалыг

капсырган программаны бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазаның Аппа-

радының комплекстиг социал-экономика

хөгжүлдери эргелелинге бо доктаалдың

күүселдезиниң хыналдазын дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның

Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

«Тыва Республиканың 2011-2012 чылдарда инновация ажыл-чорудулгазының хөгжүлдери» республиканың тускай сорулгалыг программасы

"Тыва Республиканың 2011-2012 чылдарда инновациялыг ажыл-чорудулгазының хөгжүлдери" республиканың тускай сорулгалыг программасының паспорту

Программаның ады — "Тыва Респуб-

ликаның 2011-2012 чылдарда инновациялыг

ажыл-чорудулгазының хөгжүлдери" респуб-

ликаның тускай сорулгалыг программасы

Программаны ажылдап кылырының

үнденини — Россия Федерациязының Пре-

зидентизиниң 2010 чылда Россия Федера-

циязының Федералдыг Хуралында Айыт-

калы;

Россия Федерациязының Күрүне Дума-

зының 2010 чылдың март 19-та "Россия Фе-

дерациязының Күрүне Думазының билди-

ришкениниң дугайында "Инновациялыг

экономиканы хөгжүлдери хандылары-

биле нормативтиг эрге-хоойлу баазанын

тургузарының эргежок чуугазының ду-

гайында" №3371-5 КД доктаалы;

Тыва Республиканың Чазаның 2009

чылдың март 25-те Тыва Республиканың инно-

вациялыг ажыл-чорудулгазының хөгжүлдери

бадылаан №116 Концепциясы.

Күрүне чагыкчызы — Тыва Респуб-

ликаның Экономика яамызы.

Программаны ажылдап кылган — Тыва

Республиканың Экономика яамызы

Программаның сорулгалы болгаш

шиитпирлээр айтырылганы — програм-

маның сорулгалы болза, бүдүрүлге ажыл-

чорудулгазынга инновацияларны непереди-

ри болгаш ажылдап кылыры-биле Тыва

Республиканың экономиказының адаанна-

жылгазын көдүрерин хандылары.

Шиипирлээр айтырылганы:

1. Республиканың эртемденнериниң эр-

тем ажылдарының болгаш төлөвилелде-

риниң коммерциясы.

2. Бедик технологиялыг инновациялыг би-

че бүдүрүлгелерни тургузуп, хөгжүдүп тур-

гаш, оларны ажыл-агыйга саарылгаже ки-

ри-биле сайгарлыкчы ажыл-ишче техник-

тиг эртем ажыл-чорудулганын түңнелдерин

дамчыдары.

3. Тыва Республиканың инновациялыг

идекейлиг организацияларының санын

көвүдери.

4. Республиканың инвестициялыг болгаш

инновациялыг күчүзүн быжыктырары

Тускай сорулгалыг айтыкчылар болгаш

программаның көргүзүглери — 1. Ийи ин-

новациялыг төлөвилелдин боттандырылга-

зының деткимчези.

2. 850 муң рубльден эвээш эвес хемчээл-

диг инновациялыг төлөвилелдерин боттан-

дырылгазынга хуу инвестицияларны хаара

тудары.

3. Биче инвестициялыг бүдүрүлгелерниң

санын 25 хууга көдүрери.

4. Ажыктыг хевирлер болгаш техно-

логияларны чогадып үндүреринче кирген

чагылгарының санын 25 хууга көвүдери.

5. Инновациялыг төлөвилелдерге ин-

вестицияларны хаара тудары-биле 2 хе-

вирден эвээш эвес

(Топчүзү. Эгези 5-ки арында).

ниң түннелдерин үндүрериниң талазы-биле республика чергелиг мөөрейниң комиссиязының капсырган составын бадылаар.

3. Республиканың 2011 чылда "Мергежилиниң талазы-биле эң тергин слесарь-сантехник" профессионал уран чүүл мөөрейин эрттиреринге "Тыва Республиканың 2011 чылда коммунал инфраструктурасының объектилерин модернизаастаары" республиканың тускай сорулгалыг программаның талазы-биле "Кызыл хоорайның Южный

микрорайонунун эвээш каът бажынының кварталының котельнаязының тудуу" объектининг лимидиниң камналгазының күсели-биле Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы 409200 рубль түннүг акшалан-дырышкынны хандыраар.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарынга парлаар. **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.БАРТЫНА-САДЫ.**

Республиканың 2011 чылда «Мергежилиниң талазы-биле эң тергин слесарь-сантехник» профессионал уран чүүл мөөрейиниң дугайында

Дүрүм

1. Ниити дүрүмнер

Республиканың 2011 чылда "Мергежилиниң талазы-биле эң тергин слесарь-сантехник" профессионал уран чүүл мөөрейиниң дугайында Дүрүм (моон сонгаар — Дүрүм) Тыва Республиканың чуртталга бажынының фондузунун септелгезин болгаш хандырылганы харыылап турар организацияның ажилдакчыларының ортузунга профессионал уран чүүл мөөрейин эрттирериниң чурумун болгаш байдалын тодарадыр (моон сонгаар — мөөрей).

Мөөрейниң сорулгалары:

— Тиелекчи-мөөрей киржикчилериниң күш-ажылының аргаларын өөредиринге үндөйлээш, ажилчыларның профессионал уран чүүлүн бедидер;

— күш-ажылды организаастаарын мергеждери-биле

— Тыва Республиканың девискээринге мөөрейниң тиелекчилериниң болгаш киржикчилериниң арга-дуржулгазын нептередири, чуртталга-коммунал ажил-агыыйның ажилдакчыларының ажилчын мергежилиниң ат-алдарын көдүрери болгаш суртаалдаары;

— чуртталга-коммунал ачы-дузазының шынарын экиждери, чуртталга бажынының фондузун хандыраары.

2. Мөөрейни организаастаары болгаш эрттирери

2.1 Мөөрейниң эрттирикчилери — Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агыыйның талазы-биле агентилел.

2.2 Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агыыйның талазы-биле агентилел 2011 чылдың август 1-тен 5-ке чедир мөөрейге киржири-биле чагыгларны

Кызыл хоорай, Кызыл партизан кудумчузу, бажың 30-де хүлээп ал турар (тел. 2-37-48, 2-44-11).

2.3 Тыва Республиканың коммунал бүдүрүлгелериниң, бюджет талалыг албан черлериниң, чуртталга фондузун хандырып турар бүдүрүлгелериниң ажилдакчылары, 2011 чылдың август 5-ке чедир мөөрейге киржири-биле чагыг кирген слесарь-сантехник мергежилдиг ажилдакчы мөөрейге киржир.

2.4 Чагыгларны хостуг хевирге хүлээп ал турар. Чагыгны долдуруп тургаш, бодунун дугайында дараазында медээни айтыр: А.Ф. А.Д., хар-назыны, чагыгны долдуруп тургаш, ажилдап турган чери, харылзажыр телефону. Мөөрейниң киржикчизи мергежилиниң аайы-биле ылап-ла слесарь-сантехник дугайында справканы чагыгга кожар.

2.5 Мөөрейниң эрттирикчилериниң бадылаан дужаалы-биле мөөрейни тускай черге эрттирер.

2.6 Республиканың 2011 чылда "Мергежилиниң аайы-биле эң тергин слесарь-сантехник" профессионал уран чүүл мөөрейиниң түннелдерин үндүрер талазы-биле комиссия тиелекчилериниң дугайында болгаш шиитпирни хүлээп алыр болгаш мөөрейниң түннелдерин үндүрер — (моон сонгаар — комиссия).

2.7 Мөөрейниң киржикчилериниң практиктиг арга-дуржулгазын болгаш теоретиктиг белеткелиниң деңгелин комиссия тодарадыр.

2.8 Мөөрейниң тиелекчилерин комиссия тодарадыр (1,2 болгаш 3-кү черлерни)

2.9 Бадылаашкында комиссияның кижигүн бүрүзү чүгле чаңгыс үннүг болур.

Үннерниң деңгежи берген таварылгада комиссияның даргазының үнү шиитпирлиг болур.

2.10 Мөөрей ийи чадага эрттер:

1-ги чада — теоретиктиг онаалгалар (2011 чылдың август 8)

2-ги чада — бүдүрүлгө хевириниң онаалгаларының күүселдези (2011 чылдың август 9)

2.11 Мөөрейниң бирги чадазында чагыг кирген кижиги бүрүзү эртер.

2.12 Мөөрейниң ийиги чадазында комиссияның үндүргөн түннелдери-биле теоретиктиг онаалгаларны чедишкенин кылган киржикчилер эртер.

2.13 Мөөрейниң онаалгаларын оларның практиктиг сорулгазын көрүп тургаш, шиитпир.

2.14 Теоретиктиг онаалгалар дээр-ле комиссияның кижигүннери мөөрейниң киржикчилеринге 5 бижимел айтырыгларны салыр.

2.15 Теоретиктиг онаалгаларны бижимел харыыларның демдээ-биле комиссия 10 баллдыг шкалага салыр.

2.16 Бүдүрүлгө онаалгаларын күүседири-биле мөөрейниң киржикчилеринге дең ажилчын олуттарны чогуур дериг-херексели-биле бээр.

2.17 Бүдүрүлгө онаалгаларының 3 хевирин мөөрейниң эрттирикчилери тургузар.

2.18 Практиктиг онаалганың ниити демдээ ону тургузуп турар элементилерден хамаар-жыр.

2.19 Рейтинг шкалазының талазы-биле теоретиктиг болгаш практиктиг онаалганың демдээ комиссияның даргазы-биле тодара-тынар.

2.20 Мөөрейниң чурумун сагываан, технологу ажилдың күүселдезин, күш-ажылдың айыыл чок чоруунун дүрүмнерин хажыткан таварылгада комиссияның шиитпирин-биле мөөрейниң киржикчизин дараазында мөөрейниң онаалгаларынче эрттирбес.

2.21 Комиссияның шиитпирлерин комиссияның даргазының ат салган протоколунга долдуурар.

2.22 Мөөрейниң чурумун, мөөрейниң эртип турарының дугайында медээни Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агыыйның талазы-биле агентилелдин албан-езуунун сайтызындан qkh-tuva.ru, Тыва Республиканың албан-езуунун сайтызы qov.tuva.ru, "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарындан билип ал болур.

3. Мөөрейниң тиелекчилерин тодарадыры

болгаш түннелдерин үндүрери

3.1 Мөөрейниң түннелдерин үндүрер.

3.2 Мөөрейниң тиелекчилериниң, шаңнал эдилекчилерин мөөрейниң галарының күүселдезиниң эң экилери-биле тодарадыр.

3.3 Комиссияның кижигүн бүрүзү ретиктиг болгаш бүдүрүлгө онаалга күүселдезинге демдек салыр, к бүрүзүнүн баллының түнүн үндүрер.

3.4 Комиссияның даргазы олдерни кадыпкаш, үнгөн түннүг комиссияның санынга үлөптер, демдек даңзыже кирер.

3.5 Көргүзүлгө дең болу берылгада үе талазы-биле эң эки кө киржикчиге үннү бээр.

3.6 Мөөрей комиссиязының ш комиссияның даргазының ат сал токолунга долдуурар.

3.7 Мөөрейниң түннелдериниң медээни Тыва Республиканың ч болгаш коммунал ажил-агыыйның биле агентилелиниң албан-езуунун зындан, Тыва Республиканың албан сайтызындан болгаш Тувинская "Шын" солуннарындан билип ал б

3.8 Тиелекчилерни тодарадыр лазы-биле маргыштыг айтырыглар мел билдиришкениге үндөзилеп, көөр.

4. Мөөрейни эрттиреринге чар болгаш мөөрейниң тиелекчилерини киржикчилеринге деткимче

4.1-ги, 2-ги болгаш 3-кү чер ээ, рейниң киржикчилеринге хөрек дең шыңзылга, 1,2,3 чаданың дип болгаш өртектиг белектер:

а) 1-ги черге — 2011 чылда үндүр 21074 автомашина (23000 рубль).

б) 2-ги черге — 50000 рубль.

в) 3-кү черге — 30000 рубль.

4.2 Мөөрейниң 4-кү черден 17 чедир онзаланып ылгалып турар к лерге деткимче шаңналдарны тып жикчининг диплому, 5 муң рубль өр муң рубльге слесарь дериг-херекс

4.3 Мөөрейниң киржикчилерини тиелекчилеринге хөрек демдекте ломнарны, киржикчилерге шыңзы кылыры — 25000 рубль.

4.4 Организаастыг чарыгдалд рубль.

Чайгы дыштанылга

ДОМНУГ СУУҢНУ СУРАП КЕЛИР

Тываның девискээринде үжен чеди аржаан сугларның аразындан Чаа-Хөл кожуунда Ажыг-Суг аржааны бир онзагай. Ол — күчүлүг Улуг-Хемниң солагай эринде, Хемчиктинг Эне-Сайга каттышкан чериниң бичи-ле адаа чарыында Үүр-Сайырның бажында кызыл-хүрөң сай-довурактыг чарыктан сыстып чыдар кайгамчык аржаан. Чаа-Хөлдүн Үрбүн чурттуг эртемден, химия эртемнериниң кандидады, доцент К.Д. Аракчаа "Слово об аржаанах Тыва" деп номунда бижип турары-биле Ажыг-Сугнун (баштайгы ады — Үүр-Сайыр аржааны, а эртемде Ир-Сайлык деп билдингир) алдын суу ижин-шөйүндү оюлганын, гастритти база кеш аарыгларын эмнээр шынарлыг. Аңаа кадыын быжыглаары-биле Тываның барык бүгү булуңнарындан чон кээр. Совет үеде Прибалтика, Украина болгаш өске-даа регионнардан улус кээп эмненип турган.

Медицина сайзырап, ушчок бурунгаарлаан амгы-даа үеде бистер аржаан сугларыныска, эм-дом хөлдериныска чүдүп, сүзүглөп чор бис. Эмчилерниң күш четпээн чамдык аарыгларын аржаан суглар эдип, чазал каар таварылгаларны ам-даа амдыралдан көрүп чор бис. Бодум хуумда база бойдустан хуулгаазын күжүңгө бүзүрелим улуг болгаш бо аржаанны сурап-лап келгеним-даа таварылга эвес чүве.

Чаа-Хөлдөн үнгөш, Саргол артын ажып, Улуг-Хем кыдыынга (тус

чурттакчыларның адаары-биле далай кыдыынга) дүштекиниң бир шакта кээриныска, аржаанче баар дээн улус шагда-ла чыгып эгелээн болду. Баржа ийи шак үезинде келзе-ле, чанар дээн дыштаныкчыларны эккелген. Чүгүвүстү чүдүртүнгөш, орук өртээн санажып эгеле-двис. Эрикте артып калган автомашиналарны тускайлаттыг турлагга (стоянка) арттырып каар. Бир хонукта төлөври — 100 рубль. Моон мурнунда баржага чычааннарны база чүдүрүп турган болдулар. Ынчаарга бир рейске дөрт-беш автомашина кирер, үе хой чарыгдаттынар болу берген, ынчангаш эрткен чылдан тура-ла чүгле кижилерни чүгү-биле сөөртүп эгелээннер болду. Баржага олурганы дээш бир кижиден-не 1500 рубльди алгаш, билеттерни берип кагдылар. Чамдык улус ук төлөврени аарзынып-даа турар. Ол өртөкче суг-биле аай-дедир үш-дөрт шактың аргыжылгазы база Үүр-Сайырны иштинин огу-куду чүк машиназының кывар-чаар чүүлүнче, суг, ыяш өртээнче кирип турарын бодаарга, ол акшага дүжүп турар деп болур. Дыштанылга сезону июль 1-ден сентябрь 1-ге чедир уламчылаар. Айыттыгган хуусааны мурнай азы соннай дыштанганнар хеме-биле аргыжар, ыяш, суг-биле хандырылганы барык чок болурун сагындырдылар. Неделяның вторник, пятница хүннеринде улусту аай-дедир аргыштырар, а арткан хүннерде катер-биле хем эринде кургаг ыяштарны аржаан өртээ-

линче дажыглар, далай суун дыштаныкчыларга чедирер. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ажил чымыштыг деп болур.

Улуг-Хемниң куду салдап баткаш, Хемчиктинг аңаа каттышкан аксын сонуургал көрүп чорааш, Үүр-Сайырда өртээлге келдвис. Бистиң чүк машиназы манап тур. Эртемден Б.К.Ондарның "Топонимический словарь Тувы" деп номунда ук черниң адының тывылганын мынчаар тайылбырлаан: "Аттын бирги үүр деп кезээ тыва дылда "хоранныг кужур, дүвүрүн" дээн; түрк дылдарда — бедик, бедигээш, тей, кадыр чер; иемдик, чалбак бедигээш; оңгалчык, оңгар; дөң, бүүрелчин; ийиги сайыр деп кезээ "сай; сай-биле шыптыгган кадып калган хем уну" дээн. Аржаан бедик черде чарыктан үнүп чыдар боорга ону ынчаар адаан".

Кады чораан улусу, тыва дыл башкызы боорумга-ла бе, "үүр" деп сөстүн утказын айтырарга, огулуг хары бербээним шын. Тус черниң чурттакчызы, катер башкарыкчызы Тютюш Михаил Борбаановичтен Үүр-Сайырның адының тывылган төөгүзүн айтырарымга, баштай экин кызып кагды. Оон элээн болганда, кезек боданган боор: "Үүр дээрге үүрмек дээн сөстүн кызырылган хевирин-дир. Бо чер үүрмек сайлыг, көрдүнер ыйнаан" — деп кагды. Оң бо тайылбыры база эртемге ажыктыгдаа боору чадаваз дээш албан-биле демдегледип оарым бо.

Информаторум Тютюш Михаил

Борбаанович эжи Норбу Эриксон Монгушевич-биле кады аржаанчыларны баржа-биле сөөртүп, 15 чыл дургузунда чонунга бараан болуп турар. Оларның удуртукчузу Кара-Сал Чечек-оол "Орлан" деп хуу сайгарлыкчы организацияны 1996 чылда тургускаш, амга чедир чедишкенин удуртуп турар дээрзин билип алдым. Бистиң-биле бо удаада, Чаа-Хөлдү санаваска, То-жу, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Сут-Хөл, Би-Хем, Тес-Хем, Улуг-Хем кожууннардан база Кызыл хоорайдан ийи чүс чыгам кижиги аржаанга четтивис. Ол дээрге вторниктин үш рейзиниң бирээзи-дир. Аржаанда улуг-биче майгын саны 300 чедип турарын бодаарга, чон кадыын быжыглаары-биле кандыгдаа бергелерге торулбайн кээп турары база хөйну чугаалап турар.

Бо чүүлүмнү доозуп ора, чамдык четпестери бар-даа болза, чонунуң дыштанылгазын организастап турар "Орлан" аттыг хуу сайгарлыкчы организациязының ажилдакчыларынга бүгү дыштаныкчыларның мурнундан четтиргенимни "Шын" солуну дамчыштыр илередип олур мен. Келир чылын волейбол шөлүндөн, чагактан чадырлардан база туалеттерден (ылангыя Саргол-Аксынга) немей тударынарны диледивис. Аржаан ырак-даа болза, аныктар база бөлүгөжип алган чедип кээп, хондур-дүндүр шимээр-деп арага-лай бергилээрин эскердивис. Ол бүгүге улуг назылыглар таарзын-маан сеткилин илередип турдулар.

Менги ОС

Туран хоорай.

УЛУГ-АҢЧЫ — ТЫВА МААДЫР

Барымдаалыг тоожу

чызы. Эгези №85, 87, 88 «Шында»).

тыва дүжүмөттөр чанчын-ында бараан болган, оозу берге, эжикти ажыдып берип моорлап көрүңөр, чан-ыт" дижи, согаңайнып ту-ааннар. Авам биле меңээ меттер шай хайындырынар таадылар. Хөдөлдөр ара-бир тыва оол меңээ дуза-шай хайындыржы берди. жы бээримге, Тес чурттуг өңгө деп кижиге болду.

ат чанчын хөй-ле кылын ырында узун хола даңзада акпызын соруп, караа берген даамчырап чыдып

кылыр хүлээлге эвес бол-т чанчынның чанчынче бисти-гдадыр ийик. Чанчын кара-ын тыртып-тыртып, чөмөн-р, боованы, чаглыг ээти, айны ооң мурнунда ширээ соваалай салып каан. Соок-рын менче көрүп кээрге, ышта бодалдары илден-болду: "Менче көрбө, дора-штаан уранхай" дээнзиг.

ап-даа орган болзумза, ыг кыдаттың эки чем сыы-рынга чилби хайныр ха-р, харын азааргап ордум. р хөөн чогу ол хире бол-ду дайынының мурнунда кыдат садыгжыларның анчаар хайыра чок мөлчүп-ин, эжелекчи кыдат эрге-лар аар албан-үндүрүг-ны тыва чонну хоозурадып, е чедир соруп чораанын, үндүрүг төлөвзэн" дээш, ан, дүжүмөттөр яды арат-анчаар эридеп, мойнун-п, будун саактап чораанын олгай мен.

кыдаттың адын мээң үе-рим, амгы үедеги хоочун-ың кижилери, утпаан: сөө-нээрбиги чылдарның эге-рус, тыва партизаннарга-лаптырган эжелекчи кыдат-ының командалыкчызы Ян-деп генерал ол-ла болгай. ыт деп бир кижиге база бар-ли-Дун деп аттыг. Арай бө-Чи-Ян деп чанчын ол кыдат-ыны командалап чоруур ол болду. Оларның дуга-Иргит Мөңгө, Кыргыс Ча-ле таныжып чугаалашкаш, лдым.

ат шериглерге шайны улуг-долдур улай-улай хайы-берип турдуvus. Олар кара-сухарайны шыгыдып чип-ннар.

иглер чоруптарда, мени-ачыладып каан. Арган, до-мунгаш, ок-чөмзөк чүдүр-ла көк сөөк арган, чудаң-чөлдиг бора аскыры че-ым. Кыдат шериглер Хан-ы бажынче углай чоруп-Арган аскыр чер ара шы-рупкан. Орукка чааскаан-галдым.

ээ ийи моол шериг хап

ге чыдып калдың, сойлу! -лдал кончуй-дурлар.

скыр турупканда, мен кан-и! - деп удур харыыладым. уразы улуг уранхай-дыр-бо! - дээш, бирээзи мени-ы-биле орааштыр тутсу-а, бажым чажыраырга өй

аттар Аныяк Хөндөргейлеп-ар оруктун чоогу, Ханда-ажында Көк-Сайыр деп-араң тиктилер. Ол дораан-дат баштады үжөн моол-и, алды тыва кижини ары

ажырган. Тывалардан Чадаана ашкан кижилер аразынга бистиң черден Донгак Көгө, Донгак Ток, мээң таныжып алганым Иргит Мөңгө олар барын билер мен.

Аалга чанып келгеш, чудаан инектер азыражып турумда, Чадаанадан дүвүрээзинниг медээ дың-налып келди. Өвүрден барган моол шериглер Чадаананың Үстүү-Хүрээге ак солааннар-биле дайыл-дашкаш, аштырган, оларны алды тыва кижиге кады тудуп алган деп чугаа тараан. Улаатай чурттуг Донгак Көгө амы-тынындан чарыл-ган болган. Кыдаттар Үстүү-Хүрээге Тактаң камбының бажыңыга хонгаш, дезип ажып келгеннер...

Час дүжүп, даглар мээстери-караара бергенде, бир-ле кежээ аалывыска эзерлиг аът чет-кен элчи — Бышак-Кара деп оол келди. Ол меңээ бижик тудусту. Бижикти Хенче-Караның айтышкы-ны-биле таңныылдар аразында моол бижик билик Шойдан-оол бижээн болду. Мени болгаш мээң үем аңчы оолдарны таңныыл ше-рининче келдирген мындыг. Хүндү-лүг даалганы күүседир дээш, ол дораан-на айттыныпкан мен.

Хөрлетини өрү чоктааш, Таң-ды-Уулань Чадаана баштап ажар арт бетинде Оруктуг-Каытты өрү алдым. Борбак-Арганың баарында көк пөс-биле кылган майгын көстүп келди. Каш оолдар партизаннар турлаанга ынчаар чедип келдивис. Оларның омак-хөлгү, оюн-баш-таа-даа аажок. Чамдык кижилер тывызыктаан, тоолдаан; каш кижиге соп, аш-чем белеткээн турлар. — Ча, оолдар, бөгүндөн эге-лээш, таңныыл шерии болур силер, аът-хөлүңерни быжыдыр өртээш, чөмдөн чип алыңар — деп, Хенче-Кара чугаалады...

Ийи хонуп чорда база каш кижиге немешти. Чадаанага чүү болганын, ноян, дүжүмөттөргө чүнү бодап турарын партизаннарга Хенче-Кара чугаалап берди:

— Даа кожуунуң нояны Буян-Бадыргы биле Бээзи кожуунуң нояны Чымба олар, ак солааннарны Тываже эккелген Чадаананың Үстүү-Хүрээзиниң улуг ламазы Чам-зы-камбыышкаш, ол шериглерниң чанчынының аайындан эртпейн, бараан болуп турар. Чер-черниң улуг дүжүмөттөри, ламалары база оларның аайын эдерип турар. Бистен оларның холунга кижиге кирер болза, менди үндүрбес деп билбээже хоржок.

Хенче-Кара ынча дээрге, пар-тизаннарның чугаа-сооду аңаа улажы-ла берген.

— Ноябрьнар-даа дузак-тур. Ак солааннарның айбычылары-биле дөмөй болган-дырлар — деп, партизан Севил-оол мындыг.

— Хөндөргейниң Чылбыга ча-гырчы, Тогдук мээрэн, Чадаананың Тээлдиген, Допур-оол чалаңнары, бистиң бо Хандагайтыда Севээн деп орус садыгжы ак солаан-нарның шившикиннери улус-тур бо — деп, мээң ачам Токпак-оол улаштырды.

— Боларның кайы-бирээзи бистиң холувуска кирер болза, таптыг ырмазын сып кезетпээже хоржок — деп, баштак Саая Көк-оол иде бодап чугаалады. — Ноябрьнар холга кирзе база аксы-сөзүн алыр херек.

— Бо кыдат шериглерниң кел-генинде ужур-ла бар — деп, Хенче-Кара боданып ора чугаалады. — Орус чуртунда чүвениң байдалы-ның дайлымы-биле Таңды-Тыва-зынга чүү боор эвес адыр деп хай-дынып чорууру ол болгай аан. Келзе-келзе, боларның сагыжы

база кара деп билиңер.

Баштайгы хүн аныяк партизан-нарга орук хажыларыңга оңгулар туттурган. Оңгуну хаяларлыг, хо-румнарлыг черлерге кыдыындан эскертинмес, артынга кижиге чашты-нып олуруп алыр хире бедик, боо хараалдары көстүп турар үттерлиг кылдыр кылдырып турган.

Ийи хонганының соонда, дүне улуг шуурган болган. Аныяктар ол дүне даңны атсыр таңныылдааш, турлагга эртен чанып келдивис. Чөмөнгөш, удуп чыдып алган бис. Шуурганда доңган, шагзыраан улус чылыг одагга шуглак иштинге дораан-на чык кылдыр удуй каал-тыр бис. Уйгу кадында дүвүрөнчиг алгыдан оттуп келдим.

— Туруңар! Ак солааннар кел-ди-ле! — деп, бир кижиге алгырып тур.

Тура халыыр дээш дап бердим, бир-ле кижиге мээң кежегемден сегирип алган, дывылап-ла үндүм. Чүвениң ужурун дораан-на билип кагдывыс: кежегелеривистен сөөс-кеннерде баглап каан мындыг. Ча-нывыста кижиге-даа, шимээн-даа чок. Үр болбаанда баштак Көк-оол каттырбышаан көстүп келди.

— Чөгөңиңбейлерни! Уйгу хап-тарын боларны! Чөгүм аңчы, таң-ныыл, шериг кижиге сиген бажы шы-лырт кыннырга безин отту чаштал кээр чүве боор. Силер дээрге бот-тарыңарны оорлап алгаш-даа бар-за, билбес-тир силер! — деп ко-чулап тур.

Ол-ла аразында Хенче-Кара база чедип келди.

— Мындыг уйгужу болур бол-зуңарза, аалдарыңарже чорудуп-тар бис — деп баштактанды.

Оон соңгаар серемчивис дың-заан. Чадаана баштап Өвүрге ажып келир арт кырының орук кы-дыыңга хүнзедир даш оңгулар тур-гускаш, дүне таңныылдаар турган бис. Одагга келгеш, оттулар ыяш дажыыр, аш-чем кылыр. Боо иштин аштаар, коргулчун эргизип, ок кудар ажыл база бар. Черле амыр-дыш чок турган бис...

Бир-ле хүн оюк дустар артып каан шарылар мунган ийи ашак, Монгуш Кашпык биле Ооржак Чанчаккай, чедип келди. Чугаа аянындан ол ашактар ары ажып бар чыдар улус деп чүве билдинди. Хенче-Кара оларга ары черде чүү болуп турарын, ак солааннарның таңныыл черлери кайда-кайда турарын билип алгаш кээр даалга бергеш, Чадаана ажырыпкан.

Дөрт хонганда, таңныылдал ту-рувуста, демги ашактар калгыдып ажып орлар. Турлагга олар-биле Хенче-Караның аразында чугаа болган.

— Че, кайы хире чордуңар, акы-ларым? — деп сонуургай-дыр.

— Аар-саар-даа, улуг-даа чо-руувусту бүдүрүп алдывыс, дун-мам — деп, ашактарның бирээзи, Монгуш Кашпык, мындыг. — Дузу-вус-биле эвээш-биче арбай орнап алдывыс. Чадаана ооруунда Бур-ганныг деп даг баарында ак солаан-нар бар-дыр. Монгуш Делег-оол чалаң баштаан каш тыва база бар болду. Кулугурларга туттургаш, ба-йысаадып шаг болдуvus. "Хөй кы-даттар кайдал? Хенче-Кара суглар кайдал?" деп-ле бисти дүүретти. Ынчанмыже эриидетпедивис. Кус-кун-Дарганның оглуында хөлөчик-теп турар болду. Ооң-биле чугаа-лажып, шайлап алдывыс. Чадаана хемниң кыдыында, дагның мыры-най баарында кара өг бар-дыр. Солааннар ында таңныылдал турар чүве-дир.

Демги ашактарның соонда ары черде байдалды хайгаараары-биле ийи кижиге ыткан бис. Олар база-ла

баштайгы ийи кижиниң чугаалаан чүвезин бадыткавышаан, Хөндөргейниң Шивээ деп черде база ак-тарның таңныыл чери бар-дыр деп келгеннер.

Ак солааннар-биле демисел

Хүн дургузу узап, часкы кел чыткан. Бир-ле катап чаа немешкен партизаннарга хөй-ле октар куттурган. Кижиге бүрүзү-ле чактырлыг бооларын аштап, чаап турган. Даартазында хүн Хенче-Кара Чадаана ооруунда актарның таңныылдарынче халдаашкын кылыр деп айтышкын үндүргөн.

— Таңныыл шериниң даамал-дары моон соңгаар чүнү канчаарын дугуруштуvus — дээш, чанында турган үш кижиге — Токпак-оол, Кенден-Нава, Севил-оол оларже көрдү. — Таңныыл шерии бо хире көвүдээнде, хөдөлгенивис дээр. Ары, Өвүрде чүү бооп турарын дамчыыр сөстөп дыңнап, даг ба-жындан харап турбайн, нарын аргаже кирип көрээлиңер.

— Ак солааннарны кезетпес болза хоржок. Дендеп барган сой-луктар-дыр бо — деп, Севил-оол немей тыртып кагды.

— Солааннарже кайылап, кан-чаар халдаарын, кымнар чоруурун баштай дугуржуп алза эки ийнен — деп, Токпак-оол мындыг.

Орук билер дуржулгалыг аңчы-лар Бурганныг дагда чаңгыс өгже кайылап, канчаар чедип алырын, канчаар халдаарын Хенче-Караның сүмелээнин езугаар дугуржуп ал-ган. Командиривис дайынчы чорук кылып үнер он ийи кижиниң ара-зынга мени база адады.

— Маңаа турар улус таңныыл-дарны дыңзыдар. Чорумал кижилерни эки хайгаараар, аксы-сөзүн айтырар. Солааннарже шериг бар-ган деп өскө кижиге черле сөглөвөс — деп, Хенче-Кара сагындырып кагды.

Караңгы имир дүшкенде, Хен-че-Кара боду баштаан он ийи кижиге баштайгы дайынчы чорукче айт-таныптывыс.

Орук ара Оонаш деп черге шай хайындырып чөмөндивис. Дүне када одаг чырыында Хенче-Кара-ның хүлөр дег додуга берген ар-нынче көөрүмге, эрес, сергек, хей-аът кире берген, артында-ла оран-чок аныяксыр берген дег болду. Дайзынче халдаарының планын сөөлгү катап ыяк тайылбырлады. Оон айттангаш, даң хаязы чаа-ла агарып келгенде, Бурганныг даг-ның үстүндө өзен бажынга кел-дивис. Хенче-Караның айтышкы-ны-биле айттарывысты шеттерге баглааш, Ховалыг Чанчып биле Монгуш Шойдаң-оол оларга кадар-тып каан бис.

Оон өзенни куду ыыт-шимээн чок үңгээлде бадыптывыс. Дагның арнынга келгеш, даштар аразы-биле ийи-ийи болуп алгаш, черге-лештир үңгөтивис. Удаткан чок даг баарында кара өгүн дүндүү өңгөк кара апарган көстүп келди. Оон үстүү талазында, өзен аксында, ко-чал дег ак бөрттүг, алгы тоннуг, боозун колдуктап алган таңныыл ак солаан ыңай-бээр кылаштап тур.

Тулчуушкунга бир-ле дугаар киржип турар дуржулга чок кижээ, меңээ, ол дээрезинде сүртенчиг-даа болду.

"Коргуп черле хоржок эвеспе!" деп бодал сагышка кирген. Даштар артынга ажытталып алгаш, дугур-жуп алганывыс езугаар Хенче-Караның айтышкынын манап, өг-

нүн дүндүүнче шыгаап алгап чы-дыр бис. Ыя аразында өгдөн ийи кочал тудуп алган аныяк тыва кижиге үнүп келди.

— Кускун оглу Шыырап-ла-дыр бо — деп, Хенче-Кара сымы-ранды. — Бо чалча дүргөн ырап чоруй баар болза.

Суглаан кижиге хемче ажыт кире бээри билек Хенче-Караның боозу чык-ла диди! Таңныыл солаан ийле-ни кээп дүштү.

Манап чыткан кижилер өг дүн-дүүнче шыгаагаш, соңнуг-мурнуг боолаптывыс. Өгдөн боо-хөөзүн туткаш, иштики хеви-биле-даа, кызыл-даван-даа үнгөн кижилер ишкээр хем кыдыында эл баарынче маңаштылар. Оларның аразында Тээлдиген чалаң база чораан. Ак солааннар оон бисче боолаарга, октар бажывыс кыры-биле сыы-найнып эртип тургулаан. Шаң хире аткылаштывыс. Солааннарның боолаары намдааш, шуут чиде берди. Элээн дыңнаалаарывыска-даа, сураг.

— Актар хемни куду дезип чо-рупкан-дырлар. Ам өгнү бүзээлп-тээлиңер — деп, Хенче-Кара ко-мандылапты.

Чамдыктарывыс хемден карак албайн таңныылдал туруптуvus, чамдыктарывыс өгже киргеш, "төгүлген хан хөй-дүр" диштилер. Өгнү чиндириге, чеди ланчыы боо, бир алды эттинер япон боо, беш бырдаан, октар, эзер, чүген, аш-чем тывылган. Ол-ла бүгүнү ап алгаш, айттарывыс чанында өөрү-вүске келдивис. Ак солааннарның ийи холдарын дужап каан он ийи ады боо даажындан хойгаш, өзен иштин өрү чоктааш, бистиң айт-тарывыстың чанынга келирге, аът ка-дарган өөрүvus тудуп баглап алган болду. Кижиге бүрүзү аътка болгаш эки боога чединген. Япон боону Хенче-Карага берген. Чүгле чак-тырлыг бооларлыг, аът-хөлү че-дишпес партизаннарга ол дээрге улуг тиелелге, улуг деткимче бол-ган. Дыш айттары солуп мунгаш, келген уувус-биле эеп чанып келген бис".

Үстүндө сактышкыннарны номчуурга, Хенче-Кара таңныыл отрядында шериг чурумун тургу-зуп, хайгыылды кылып, аныяктарны өөрөдип, улуг белеткел ажылын кылган соонда, баштайгы езулуг дайынчы операцияны чоруткан-дыр. Партизаннарның бирги тул-чуушкуну чедимчелиг болганында база-ла командирниң үлүг-хуузу улуг. Седип-оол ышкаш аныяктар-ның дайынчы сагыл четтирери ужур-дузалыын билгеш, Хенче-Кара маадыр оларны албан-биле эдиртип алганы билдингир бол-бааже. Арат чонунуң деткимчеги таңныыл шериниң күжүнүң үнер дөзү болганын база эскербес аргажок.

... Штабка чедип келдивис. Ол келгеш дыңнаарывыска, Хөндөргейниң Шивээде чээрби хире ак солааннар таңныылдал турупканы билдинген. Ам оларга удур тулчур деп шийтпирлеп алдывыс. Даар-тазында Өвүр одуртуп чорааш, Хөндөргей баштап ажар арт кырынга чеде бээривиске, Хандагайтының Монгуш Алдын-оол, Дургуун-Лама суглар бисти уткуп кээп, биске каттыжып, бистиң-биле кады чоруптулар. Артты ашкаш, оруктан элээн хайыы черге аът-хөлдү ояткарып, ал-боттарывыс чөмөнөп, дүн ортузу четкиже манап ордуvus.

(Уланчылыг).

ДЕЛЕГЕЙНИН КӨШКҮН ЧОННАРЫНЫН БОЛГАШ НААДЫМ ХҮРЕШТЕРИНГЕ

(Уланчызы. Эгези 2-ги арында).

кылырын чедип алыры-биле ажилды чорудуп турар база «Автомобилист» залына кыштадыр анык тренерлер А.Самдан, Б.Буян, Э.Допуй-оол, А.Куулар, муздраттеатрның директору Начын Шалык артистери-биле бир демниг, ай санында кожууннарның дузазы-биле хүреш маргылдааларын эрттирип келгени — бо болур делегей чергелиг маргылдаага улуг белеткел.

Владимир Хуураковиче ужуражып, бо эртер улуг хүреш маргылдааларына ниити белеткел кандыгы деп айтырыгны салдым.

— Белеткел ажилы, бир дугаарында, Чазак деңгелинде чоруп турары кончук оорунчук — деп, ол харыылааш, бо эртер дөрткү делегей чергелиг хүреш маргылдаага белеткел эрткен чылдан эгелээнин ол үстүнде бижэнивис езугаар бадыткады.

Бистиң мөгелеривис июль айның 28-тен эгелеп «Херел» спорт залы база Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга хүнде 2-3 катап белеткенип эгеледилер. Ниитизи-биле шупту 30 хире мөгелер бо белеткелде киржип турар: элээн каш мөгелер Моолда бо хонуктарда белеткенип чоруп турар, олар бо айның 8-те шилилге хүрешке киржири-биле чедип келир.

Шилилге хүреш дээрге бо делегей чергелиг маргылдааны эрттирип турар чурт азы республика ийи команданы салыр эргелиг, ынчангаш бис бир-ийи дугаар командаларны тургузары-биле 85 кг деңзиге чедир база оон аар деңзиге сес-сес, каттышкаш, 16 мөгө бир команда болур.

Ийи дугаар команданы Кызыл хоорайның мурнундан тургузар

арга бар.

Бистиң мөгелеривис 85 кг деңзиге чедир шыырак шилилгени эртерлер. Чүге дээрге бо деңзиге шыырак мөгелер боттарының деңзилерин чиигедир бадырып (сүрүп) кирерлер. Ол дээрге Сайын-Белек Түлүш, Буян Бурбуч, Эртине Допуй-оол база оонда өске мөгелер.

Аар деңзиниң хүрежинге колдуунда шупту шыырак Арзылаң, Начын аттыг мөгелер хүрежирлер. Бистиң мөгелеривис колдуунда шупту моол мөгелер-биле ачырдачыр хүрешти коргузерлер боор.

Бо маргылдаага белеткел ажилдарын чорударына улуг дузаны бистиң республиканың Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оол чедирип, «Хүреш» стадионун бистиң республиканың өңчүзүнге кирип, кыска үе иштинде септелгени чорудуп турарына кым оорувес боор.

Мөгелериниң аштанып-чемненириниң талазы-биле айтырыгны шийтирлээринге Роберт Демеевич Доржу, Өвүр, Чөөн-Хемчик кожууннарның удуртулгазы улуг деткимчени коргузуп турар.

Делегей чергелиг моол дылдыг чоннарның хүреш ассоциациязының кежигүнү

Өргелээр Чувүрек-ович Ондар-биле бо эртип турар делегей чергелиг маргылдааның кол сорулгалары, келир үезиниң дугайында чугааны кылдывыс.

— Бо делегей чергелиг Азия диптиң көшкүн чоннар хүрежиниң маргылдаазы 2008 чылда Улан-Баатор хоорайга эрти. Маргылдаа соонда дараазында конференция эрттирерин дугуруштувус. 2009 чылдың апрель 23-те Улан-Баатор хоорайга «Азияның чоннарының национал хүрежиниң» талазы-биле бир дугаар конференцияга бистиң республикадан ТР-ниң Чазаның

Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак, ТывКУ-нун күш-культура факультетиниң деканы, педагогика эртемнериниң кандидаты А.Ч.Ондар киришкенер.

Ол конференцияга «Моол дылдыг чоннарның национал хүрежиниң» ассоциациязын тургускан. Ынаар бистиң республикадан А.П.Дамба-Хуурак, Ө.Ч. Ондар, Ишти Моолдан (Кыдат)

Чжао Гу И (Журамч) деп эртемден, Моолдун ат-сураглыг кижилериниң бирээзи, моол наадымнарның он ийи дакпыр чемпиону, Моолдун маадыры Хорлогийн Баянмунх биле Суха дээр эртемден баштаан 4 киж, Бурят, Алтай республикаларның төлээлери — ниитизи-биле 11 киж кирип турар — деп, Өргелээр Чувүрек-ович ассоциацияның тургустунган төгүзүнден эгелээш, бо хүннерде шийтирлээр айтырыглары-биле таныштырды.

Ассоциацияның бир дугаар хуралына дараазында айтырыглары көргөн.

1. 2009, 2010, 2011 чылдарда маргылдааларның эртер черлериниң шилилгезин кылганнар. 2009 — чылда Ишти Моол Шилин-Гол, 2010 — чылда Улан-Удэ, 2011 чылда Кызыл болган.

2. Моол дылдыг чоннарның национал хүрежиниң чаа дүрүмнерин хүлээп алган. Тыва хүрештин дүрүмүнден мөгелерниң шилилге кылырын, девиглерин, мөгө бүрүзүнге мөгө салыкчылары турарын кириген.

3. Хүреш колдуунда моол хүреш ышкаш ийи хол кырынга туруп болур, чаартылгалар дээрге шенээ азы дискээ черге дээрге октаткан деп санаар;

4. Кол сорулгазы көшкүн чоннарның хүрежиниң ассоциациязын ФИЛА кежигүнүнче кириери база бо чаа хүрешти олимпиада, делегей маргылдааларына кириерин чедип алыры болур.

Бо ассоциацияже Ишти Моол, Моол, Бурятия, Калмыкия, Тыва, Хакасия, Даг-Алтай кирип турар.

Август 14-те хүреш соонда ТывКУ-нун күш-культура факультетиниң хуралдаар залына ассоциацияның төлээлериниң киржилгези-биле «төгерики стол» болуп эртер. Аңаа бистиң республикавыстың төлээлери бо хүрештин адын ылавылап катап өөренип көөрүн болгаш аңаа 70 кг, 85 кг, 100 кг болгаш оон аар деңзиге мөгелерни хүрештирер кылдыр сүмелээр деп турар. Белеткел ажилдары шыңгы эртип турарын база демдегледим.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Кызыл хоорай.
Чингис САЯНЫН тырт-тырган чуруктары.

МАЛЧЫННЫН ӨӨРҮШКҮЗ

Тыва Республиканың Чазаның муң баш малчыннарга чиигелделерни коргузер дугайында таалдың боттанышыкының бир бадыткалы — «Чукуртунда муң малдыг малчыннарның дыштанып эгелээн.

Бо удаада ында үш малчын өгбүле дыштанып турар. Оларның бирээзи — Демир-Маадыр Дамдын-Сюрюнович Ооржак өөнүн ээзи Табяна Кавааевна-биле иелээн кадыкшылын быжыглап турарлар. Аныяндан-на малчыннап эгелээн бо эрес-маадыр киж ам бодунун ажил-агынын удуртуп, муң баш малды малдап, ажы-төлүнге эмек-демек бооп чоруур. Ажилдың кадыына дадыккан-даа бол, оларны малчын кижиниң «профессионал аарыглары» дижир сөөк-даяк, чүстер аары барын бо-ла сагындырып келирин хоочун малчын чугаай-дыр. Ам мында Чедер курортунда келгеш, эмнээшкенин дадыгышкынын аңгы-аңгы хевирлерин ап эгелээни оларны улам сергеткен.

— Хөлдүн эм шынарлыг малгажы-биле чаап, суг-биле, холо-биле нугушкуннарны ап эгелээш, дораан-на чиик, сергек апарганымын эскерип кагдым. Эмчилериниң дыштанып келген кижилерге хамаарылгазы-даа, курорттун хандырылгазы-даа бүгү талазы-биле эки-дир деп көрдүм. Оон аңгыда солун ужуражылгалар,

оюн-тоглаалар доктаамал үениң эрткенин киж эскерип баар-дыр. Көдээ иштиң кырынга бистерге ол-ла бүгү човаашкыны чедирер дээр Чазактын, ооң Баштыңының Көдээ ажил-агы болгаш аямызының удуртулгазының чоруткан ажил-чорудулгачы солунуңар дамчыштыр иштис — деп, малчын сетки өөрүшкүзүн чажырбады.

Тыва Республиканың ажил-агы болгаш аш-чечы «Чедер» биле «Үш-Бүр» курорттарга муң малдыг малчынның хөй кезин дыштандырып сезоннарында дыштандырулганы салгаш, халас путениң үлелгезин чорудуп Чазак доктаалында айткан муң баш малдыг малчынның даңзынча кирген малдыштанылга черлеринче бир катап халас чоруур дузазын бирги ээлчегде болгаш өске-даа чиигелди алыр эргелиг.

Бистиң

СПОРТ

КАДЫК АМЫДЫРАЛДЫ СУРТААЛДААН ХҮРЕШ

Эрткен субботада «Сүбедей» спорт комплекси 6 хардан 18 харга чедир оолдарның аразы ТАР-ның 90 чылдаанынга тураскааткан республика чергелиг национал хүреш маргылдаазы б эрткен.

Кадык амыдыралды суртаалдап турар спортчу байырлал ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының эгелээшкени-биле эрткен. Ук яамы маргылдааның чингине деткикчизи болган. Өзүп оор мөгелерге ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол байыр чедирип чүве чугаалааш, оларга спортчу чедишкенин күзүз. Киржикчилериниң санының талазы-биле маргылдаа улуг улус аразында эртип турар хүреш мар-

гылдааларын ажып турар бо Маргылдаага 6 аңгы бөлүктө ажыг мөгө киришкен.

Эң бичи бөлүккө Кызыл хоорайдан Эртине Түлүш, 18 чедир мөгелерниң аразында Хөл кожуундан Саян Онда пионнаан. Маргылдааның киржикчилери өртектиг бөлүк-биле шаңнаткан болза пионнарга чадаг-терге шаңнал кылдыр берген.

Бистиң

Читкенин барымдаалааш...

Ак-Довурак хоорайның башкы училищезиниң Шончалай Владимировна Монгуштуң адынга 1977 чылдың июнь 14-те тывыс УТ 673771 дугаарлыг дипломун читкенин барымдаалааш, күш деп санаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Өг-бүлөвистин өзүз турган Нелли Байыровна ОЮННУ соруунче үдээр берге хүннерде биске сагыш-сеткилдин детким берип, материалдыг дузаны чедирип дузалашкан шупту төрелдерини эш-өөрлеривиске, кудаларывиска, оон чаңгысклассчыларынга, Москвада өөренип турган эш-өөрүнге, Тыва Республиканың Чазанга, ажилдап чораан коллегаларынга, Россияның Пенсия фондузунун Республикада салбырының база Тожу кожуунда эргелелиниң, Өөрө яамызының, билиглер шынарын тодарадыр институттун ко-тивтеринге чүрээвистин ханызындан четтиргенивисти илередип ту-Өөнүн ишти, уруглары, уйнукт

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар В.О. КУУЛАР.

РЕДАКЦИЈНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агы, окулга — 2-03-87, үлөтүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6930. Чагыр 89. Номерни парлагаче дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 17.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО «Тывакар» Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181070000000740 БИК 0493047 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш масс коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибир регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май те эде буруткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко

Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өскө даа фактылары, дыңадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.